

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

« _____ » _____ 2022 р.

Реєстраційний № _____

« _____ » _____ 2022 р.

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА
ІНТЕГРОВАНИХ УРОКАХ ДРУГОГО ЦИКЛУ НАВЧАННЯ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПО-м-17
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Масюк Юліани Ігорівни

Керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Лисевич О. В.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

(підпис)

(прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2022

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Масюк Юліана Ігорівна,

розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

14.11.2022 р.

Ю.І. Масюк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ІНТЕГРОВАНИХ УРОКАХ.....	9
1.1. Емоційний інтелект як психолого-педагогічний феномен.....	9
1.2. Розвиток емоційного інтелекту у молодших школярів другого циклу навчання.....	13
1.3. Сутність та основні ознаки інтегрованого навчання.....	18
1.4. Особливості проведення інтегрованих уроків у початковій школі.....	22
1.5. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання	27
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ІНТЕГРОВАНИХ УРОКАХ.....	34
2.1. Аналіз досвіду використання інтегрованих уроків у педагогічній практиці вчителів початкової школи.....	34
2.2. Виявлення рівня сформованості емоційного інтелекту молодших школярів.....	44
2.3. Експериментальна методика розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання.....	54
2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	59
Висновки до розділу 2.....	69
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	74
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Підвищення вимог до сучасної загальноосвітньої школи обумовило необхідність вирішення проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, яка тісно пов'язана із завданням активізації розумової діяльності та формуванням пізнавальної самостійності молодших школярів.

Розвиток сучасного суспільства, нова українська школа наголошують на необхідності формування особистості, здатної активно й ефективно ініціювати та підтримувати комунікативний процес. Складовою ефективної взаємодії людей один з одним є емоційний інтелект. Такі процеси як керівництво власними емоціями та емоціями іншої людини, є особливими та складними процесами, та, не дивлячись на те, що систематично сприяють взаємодії між людьми, представляють багатогранне, але не до кінця вивчене явище.

Молодші школярі, які не вміють керувати своїми почуттями, стикаються з проблемами комунікації з дорослими та однокласниками, а також з неуспішністю у школі. Разом з тим, молодший шкільний вік, є сенситивним періодом для розвитку емоційного інтелекту. Цей віковий період характеризується особливою емоційною вразливістю, сприйнятливістю, чуйністю.

Проблема емоційного інтелекту у контексті емоційних здібностей розглядалася у зарубіжних працях Дж. Майера, П. Саловея, Д. Карузо [100, 102,], теорія емоційної компетентності висвітлена у праці Д. Гоулмена [21], когнітивна теорія емоційного інтелекту представлена у роботі Р. Бар-Она [99]. В Україні проблемою емоційного інтелекту займалися вчені І. Аршава [6], О. Власова [15], С. Дерев'янка [25], Н. Коврига, Е. Носенко [62]. Вони виокремлювали такі функції емоційного інтелекту як стресозахисна, адаптивна, рефлексивна, регулятивна.

Концепція емоційного інтелекту базується на: дослідженнях місця і ролі емоцій у когнітивних процесах (зокрема цій темі присвячено праці Г. Березюк [10], О. Боковець [11], В. Зарицька [30, 31], та ін.); взаємозв'язкам емоційних та розумових процесів (праці Ж. Ігнатенко [33], О. Собченко [81], М. Шпак [95, 96, 97], та ін.); соціально-адаптаційному потенціалу емоційного інтелекту (наукові роботи Е. Носенко, Н. Ковриги [62]); дослідженню окремих особливостей емоційно-інтелектуального розвитку учнів молодшої ланки (праці О. Мельник [55]).

Аналіз наукових джерел засвідчує, що аспект розвитку емоційного інтелекту засобами інтегрованого навчання та перспективи його використання в освітньому процесі початкової школи є недовідомим дослідженням. Особливої уваги заслуговує відсутність методично обґрунтованої програми спрямованого розвитку емоційного інтелекту молодших школярів.

Переосмислення пріоритетів у навчанні, ролі учня як суб'єкта освітнього процесу та певні соціальні зміни призводять до виникнення новітніх підходів до багатьох освітніх задач. Однією з основних тенденцій розвитку сучасної освіти є інтеграція її змісту. Комплексний підхід до початкової освіти дає можливість переважній більшості учнів досягти поставлених цілей. Це пов'язано з урахуванням вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, які від мають природній нахил до комплексного засвоєння матеріалу і уніфікації пізнавальної діяльності.

Значний вклад у розвиток проблеми організації інтегрованих уроків внесли такі науковці, як Л. Бахарєва [7], С. Гончаренко [20], І. Козловська [46], Л. Куліченко [49], Н. Мачинська [53], Л. Мартиновець [56], Л. Наріжних [61], Г. Пінчук, О. Титар [70], П. Самойленко, А. Сергєєв А [80], О. Сіукаєва [88] та ін.

Психолого-педагогічні аспекти інтеграції в системі шкільного навчання представлені у наукових працях С. Амерханян [3], Н. Антонов [4], Т. Архипова [5], І. Бех [8], Ю. Бицюра [9], Т. Браже [12], Л. Варзацька [14], Н. Грищенко [22], М. Іванчук [34; 35; 36; 37], В. Ковальова [45], Е. Мельник [57], М. Павлів [66],

М. Полякова [71], Л. Сазонова [79], М. Сердюкова [85], М. Сидан [86], О. Сидоренко [87], Г. Федорець [93] та ін.

Аналіз психолого-педагогічних праць дозволяє зробити висновок, що інтегрований підхід у навчанні створює сприятливі умови для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, розвиває пізнавальний інтерес до вивчення предметів початкової школи.

Однак, як свідчить аналіз психолого-педагогічної літератури, питання комплексного вивчення емоційного інтелекту в навчально-пізнавальній діяльності висвітлені недостатньо. Педагогічні умови та засоби, які впливають на розвиток емоційного інтелекту засобами інтегрованого навчання, не були предметом окремого наукового дослідження.

Таким чином, у сучасних умовах виникла об'єктивна потреба теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити необхідні педагогічні умови для розвитку емоційного інтелекту засобами інтегрованого навчання. Актуальність теми магістерського дослідження: «Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання» зумовлена недостатньою теоретично-методологічною базою та потребою у практичних розробках для популяризації інтегрованого підходу у навчанні.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання.

Завдання дослідження. Відповідно до мети роботи було поставлено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідження проблеми в педагогічній теорії і практиці.
2. Виокремити особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання.
3. Сформулювати педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання.

4. Розробити експериментальну методику розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання.

5. Експериментально підтвердити ефективність розробленої методики.

Об'єкт дослідження – процес розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання.

Гіпотеза дослідження: розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання за таких умов:

- 1) залучення елементів інтеграції в освітній процес початкової школи;
- 2) урахування вікових особливостей молодших школярів другого циклу навчання;
- 3) активізація пізнавальної активності школярів початкових класів, формування у них мотивації і позитивного ставлення до навчання.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених задач дослідження використано такі методи:

- теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, абстрагування);
- емпіричні (узагальнення педагогічного досвіду, спостереження, тестування, педагогічний експеримент);
- методи математичної статистики.

Експериментальна база. Дослідницька робота проводилась на базі Червонокосянтинівського ліцею Петрівської селищної ради Олександрійського району Кіровоградської області. В експерименті взяли участь учні 4кл.

Практична цінність дослідження полягає у розробці і практичному застосуванні навчальної методики, спрямованої на розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках другого циклу навчання. Методична розробка може бути використана вчителями початкових класів з метою формування мотивації учіння молодших школярів, активізації

пізнавальної діяльності та ефективної організації навчально-виховного процесу. Матеріали **магістерської роботи** можуть бути використані у майбутній професійній діяльності автора, при написанні статей.

Апробація результатів дослідження. Результати кваліфікаційного дослідження доповідалися на IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми філологічної науки та педагогічної практики» (24-25 листопада 2022 р.). За результатами дослідження опубліковано статтю «Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів засобами мультимедійних технологій» (Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: Збірник наукових праць студентів. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2022. Вип.15. 223 с., С.101-107) і тези «Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках» (Актуальні проблеми філологічної науки та практики: 2022: матеріали IX Всеукраїнській науково-практичній конференції, 24-25 листопада 2022р. Дніпро: ДНУ ім.О.Гончара, 2022., С.67-72).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаної літератури, що нараховує 104 джерела, та 2 додатків, розміщених на 23 сторінках. Загальний обсяг роботи – 107 сторінки, з яких 73 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ІНТЕГРОВАНИХ УРОКАХ

1.1. Емоційний інтелект як психолого-педагогічний феномен

У науковій літературі існує досить велика кількість досліджень, присвячених проблемі розвитку та виховання емоцій. Але складність емоційних процесів обумовила неоднозначність їх тлумачення в існуючих наукових теоріях. Проблемою емоційного інтелекту займалися як західні науковці (Д. Гоулман [21], Р. Бар-Он [99], Д. Мейер, П. Саловей, Д. Карузо, [100],) так і вітчизняні (І. Аршава [6], Г. Березюк [10], О. Боковець [11], В. Зарицька [30, 31], Ж. Ігнатенко[33], Е. Носенко, Н. Коврига [62], М. Шпак [97]).

Емоційний інтелект набуває розповсюдження у зв'язку з відкриттями у галузі досліджень мозку, у яких встановлюються взаємозв'язки між емоціями і когнітивною сферою [99]. У сфері досліджень невербальної комунікації розробляються методики вивчення емоцій за допомогою міміки та пантаміміки. Практичні дослідження свідчать, що соціальний інтелект являє собою поєднання соціальних умінь, емпатії і емоційності [102].

Для нашого дослідження цінною є робота Р. Стенберга, який пропонує концепт «практичного інтелекту» як вміння «адаптуватися, модифікувати ситуації, що трапляються у реальному житті». У своїй роботі Р. Стенберг розглядає інтелект як інформаційну систему, яка прискорює і полегшує соціальну адаптацію [103].

У своїй теорії Р. Стенберг підкреслює зв'язок інтелекту з внутрішніми інформаційними процесами, досвідом і зовнішнім світом. Автор виокремлює три параметри інтелекту:

Здатність вирішувати практичні задачі (практичність, логічність, академічна гнучкість) – комунікативні навички (ясність и гнучкість мовлення);

Інтелектуальна інтеграція (здібність бачити відмінності та узгоджувати різні точки зору) – цілеспрямованість (пошук інформації, наполегливість) [103].

Вихід книги Д. Гоулмана «Емоційний інтелект» популяризує погляд на емоції як царину інтелекту [21].

Вперше термін «емоційний інтелект» у психологію ввели Д. Мейер і П. Селовей, вони визначили його як здатність виражати, оцінювати, розуміти, керувати емоціями, що сприяло емоційному й інтелектуальному росту особистості [100].

За Д. Гоулманом структура емоційного інтелекту включає в себе такі компоненти:

1. Розуміння взаємозв'язків між емоціями, мисленням та діями;
2. Керування емоційними станами – контроль емоцій та корекція небажаних емоційних станів;
3. Здатність підтримувати емоційний стан для досягнення успіху;
4. Уміння читати емоції інших людей і керувати ними;
5. Підтримувати міжособистісні стосунки з іншими людьми [21].

На сьогодні структура емоційного інтелекту складається з самосвідомості, самоконтролю, соціального розуміння і керівництва взаємовідносинами. Звідси ми можемо зробити висновок, що емоційний інтелект є здатністю людини тлумачити власні емоції й емоції інших для того, щоб емпірично використовувати інформацію для реалізації особистих цілей.

Більш широке тлумачення емоційного інтелекту містить модель Р. Бар-Она, в якій емоційний інтелект розуміється як здібності, знання та компетентність, що дають людині можливість успішно вирішувати життєві ситуації. Він визначає п'ять компонентів емоційного інтелекту:

1. Самопізнання: розуміння своїх емоцій, впевненість у власних силах, самоповага, емоційна незалежність;
2. Уміння міжособистісного спілкування: емпатія, соціальні взаємовідносини, соціальна відповідальність;

3. Здібності до адаптації і швидкого вирішення проблемних ситуацій, зв'язок фантазій з реальністю і гнучкість;

4. Самоконтроль емоцій та поведінки у стресових ситуаціях і стресостійкість;

Оптимістичне ставлення до навчання та оточуючого світу [99].

Вітчизняні науковці визначають емоційний інтелект як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій [38, 54, 55, 62, 78, 81, 95].

О. Мельник [55] визначає емоційний інтелект як здатність розуміти своїх і чужих емоцій і керування ними. емоційний інтелект, на думку науковця, характеризується наступними здібностями:

- розпізнавати емоцію, тобто розуміти факт наявності емоційного переживання у себе й в іншого;
- ідентифікувати емоцію, тобто зрозуміти, яку саме емоцію переживає він сам, а яку інша людина, знайти для неї висловлювання;
- розуміти причини, які викликали емоцію, наслідки, до яких вона привела; бути здатним керувати емоцією;
- контролювати інтенсивність емоційні переживання;
- контролювати зовнішній вираз емоцій;
- за необхідністю викликати ту чи ту емоцію.

Отже, можна тлумачити емоційний інтелект як когнітивні здібності, а можна у зв'язку з направленістю особистості на емоційну сферу, тобто як інтерес до внутрішнього світу себе й інших, схильністю до психологічного аналізу поведінки.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що емоційний інтелект – це здатність людини розпізнавати, усвідомлювати, регулювати емоційний стан свій та інших людей. емоційний інтелект є видом інтелекту, оскільки він корелює з іншими видами інтелекту.

Таким чином, розвиток емоційного інтелекту молодших школярів відповідно до вікових особливостей є процесом ідентифікації, рефлексії, регуляції власних емоцій й емоцій оточуючих; впливає на успішність міжособистісної взаємодії та особистісний розвиток.

У науковій літературі існують різні підходи до структури емоційного інтелекту, але всі виокремлюють наступні компоненти:

Самосвідомість (ідентифікація та вербальне визначення власних емоцій та причин їх виникнення, розуміння різниці між власними емоціями, мисленням і діями, та емоціями і діями інших людей); самоконтроль (керівництво різними станами : контроль емоцій, заміна негативних емоційних станів за допомогою рефлексії, а також здатність продукувати позитивні емоційні стани); керівництво взаємовідносинами (здатність підтримувати позитивну взаємодію з іншими людьми; психологічна гнучкість у побудові відносин, продуктивна взаємодія з іншими людьми).

Таким чином, показниками розвитку емоційного інтелекту є:

1. Когнітивний (здатність визначати емоції інших людей, причину їх виникнення);
2. Регуляторний (здатність регулювати емоційні стани на основі рефлексіїзмінювати настрій у позитивний бік);
3. Поведінковий (здатність підтримувати позитивну взаємодію з іншими людьми).

Отже, розуміння своїх емоцій – це перший, необхідний крок до розвинутого емоційного інтелекту, адже знання власної емоційної сфери дозволяє порівнювати інформацію щодо емоцій інших, аналізувати та використовувати результати такого аналізу. Тут важливо вміти прислухатися до власних емоцій та почуттів. Знати та розширювати словник, що позначає людські почуття. Розрізняти свої стани та не витісняти почуття. З'ясувати причину своїх емоційних станів, шукати джерела відновлення внутрішніх ресурсів та радості.

Розуміння почуттів інших людей реалізується внаслідок оволодіння попередніми вміннями поступово розвивається і здатність тонше і точніше сприймати те, що відбувається з оточуючими людьми. Ця здатність пов'язана із нашою здатністю до емпатії.

Контроль над власними емоціями дозволяє уникати складнощів у спілкуванні, пов'язаних з вибухами емоцій та несподіваними емоційними реакціями. Контроль емоцій полягає не у їх придушенні чи витісненні, а у вмінні ефективно з ними справлятися. Вміння взяти паузу дозволяє опанувати емоцію та продумано відреагувати.

Вплив на інших людей, зчитування і передача емоційних сигналів відбувається у нас несвідомо і надзвичайно швидко. Наш мозок подає і приймає емоційні сигнали, не потребуючи при цьому вербалізації. Саме тому ми часто говоримо навіть про мовчазний вплив на інших. Експерименти доводять, що люди «заражаються» один від одного емоційними реакціями. Саме тому розвиток трьох попередніх вмінь такий важливий для ефективної взаємодії з іншими людьми та впливу на них.

1.2. Розвиток емоційного інтелекту у молодших школярів другого циклу навчання

Сучасні науковці стверджують, що для успішної соціалізації, особистість повинна мати розвинений емоційний інтелект, здатність до осмислення своїх і чужих емоцій та керувати ними [13, 38]. О. Мельник вважає, що «...одним з самих важливих напрямків розвитку дітей молодшого шкільного віку є формування орієнтації на іншу людину, оскільки через іншу людину молодші школярі відчувають свої можливості соціальної взаємодії та отримують досвід, необхідний для побудови взаємовідносин з оточуючими. Під час навчання відбувається когнітивний розвиток, а емоційний інтелект,

уміння будувати взаємовідносини, практично посідають менш важливе місце. У зв'язку з цим проблема розвитку емоційного інтелекту молодших школярів є дуже важливою у контексті нової української школи [55].

Як стверджує Е. Носенко «...емоційний інтелект виконує не тільки інформаційну, але й особливу функцію у структурі мотивації дитини. Емоції, які виникають у складі мотивації, виконують важливу функцію визначення напрямку та способів її виконання. Перебіг подій, які відбуваються з молодшим школярем, навколо нього, стають більш значимими, ніж просто розуміння емоцій. Спираючись на власні емоції й емоції інших людей, у людини формується здатність розпізнавати й отримувати інформацію про те, що реально відбувається у житті суспільства» [62].

Емоційний розвиток у молодшому шкільному віці випереджає інтелектуальний, тому виховання є важливою проблемою для особистості, розвитку гуманістичних почуттів. Недостатня сформованість емоційного інтелекту, може спричинити виникнення міжособистісних, особистісних проблем і конфліктів, наприклад, неусвідомленість бажань, обмеженість у самовизначенні, непорозуміння у комунікації, самоконтролі власних емоційних проявів.

На думку О. Овчарової, «...на виховання особистості молодшого школяра впливає розвиненість емоційного інтелекту, як готовність враховувати свій емоційний стан у своїй діяльності та вміння орієнтуватися на іншу людину» [64, с.6].

Уміння адекватно розпізнавати, контролювати та виражати емоції є необхідною умовою особистісного розвитку та адаптацією у суспільстві. Встановлено, що діти, які нездатні ідентифікувати власні емоції та вербально їх виразити або ідентифікувати емоції інших людей, знаходяться у стані

фрустрації, оскільки їм важко зрозуміти, що відбувається у міжособистісному спілкуванні [97].

Зовнішній прояв емоцій являє собою поєднання мимовільних і довільних способів реагування, часто залежить від особливостей виховання дітей. Діти, спостерігаючи за дорослими, навчаються тому, які прояви міміки відповідають тим чи іншим емоціям. Правила, які встановлюють, як виражати чи гальмувати свої почуття, допомагають посилити, послабити чи замаскувати вираз емоцій. Безумовно, правила поведінки залежать від культурних особливостей суспільства [10].

У молодшого школяра другого циклу навчання зберігається властивість бурхливо емоційно реагувати на явища, події. Він енергійно реагує на ритмічне звучання музичного твору, емоційно та голосно спілкується з однолітками, часто не стримує сміх, співчуває героям театралізованої вистави: від співчуття, радості до гніву, осуду, але вербально може оцінити свою поведінку та засудити надмірність прояву емоцій [11].

Віковий період другого циклу навчання демонструє здатність до самоконтроля: своє роздратування молодші школярі проявляють вже не тільки у рухах, за допомогою бійки, бігу, розмахування руками, скільки вербально - дражнять, сваряться тощо. Вираз обличчя, у порівнянні з молодшими школярами першого циклу навчання, стає різноманітним, з'являється іронія, сумніви, глузування. Прояви сорому та злості переживаються у більш прихованій формі, але ще достатньо просто ідентифікуються [38]. Отже, упродовж шкільного віку розвивається й зміцнюється саморегуляція емоційної поведінки учня.

Прояви різних емоцій молодших школярів є для вчителя показником того, які показники емоційного інтелекту необхідно формувати, які розвивати, а які нівелювати. Зауважимо, що діапазон емоційної сприйнятливості і сфери

співпереживання у цьому віці обмежені, низка емоційних станів і переживань людей їм недоступна, нецікава не тільки для співпереживання, але і для розуміння [44].

Серйозні помилки молодші школярі допускають при сприйнятті ідентифікації окремих емоцій, які проявляються у розповідях, фільмах, як правило багаторазовий повтор фрагменту сприяв адекватному сприйняттю емоцій молодшим школярем. Отже, можна зробити висновок, що специфічною особливістю молодшого школяра другого циклу навчання є їх емоційна сприйнятливість на яскраві, великі об'єкти, явища. Уроки, в яких відсутні відео, аудіо, проблемні ситуації, нетрадиційні форми, швидко стають нецікавими та призводять до негативного емоційного ставлення до навчання [34].

Дитина десяти-одинадцяти років здатна домислювати і уявляти окремі епізоди з життя улюбленого персонажа: емоційно-значне враження від художніх творів може виражатися у малюнках, які вона створює, так, зокрема, й у написаних нею віршах або творах після прочитаного на уроці. Через сприйняття молодшим школярем творів мистецтва запускається процес ідентифікації суб'єкта з героєм художнього твору, завдяки чому відбувається освоєння особистістю соціальної інформації, значимої попередньої вироблення способу подальшого поведінки у реальній життєвої ситуації. Ототожнюючи себе з героєм або з групою людей, молодший школяр у процесі роздумів та осмислення сприйнятого, співвідносить отриману інформацію з власними уявленнями про події, героїв твору, зіставляє її з авторською позицією. Цей процес не обмежений тимчасовими рамками, та її період визначається тим, наскільки проблема, актуалізована у цьому художньому творі й особистісно значима суб'єкта.

В цей же період у молодшого школяра інтенсивно формується емпатія, на основі якої формується дружба, відповідальність за колектив, співчуття до неприємностей у оточуючих, протест проти несправедливості. При цьому вони формуються під впливом конкретних подій, побачених прикладів і власних дій під час виконання доручень, вражень від слів учителя. Важливо розуміти, що молодший школяр засвоює норми поведінки за умови, якщо вони емоційно збентежать, коли вони безпосередньо відчують необхідність чинити так, або інакше.

Зауважимо, що у 3-4 класі початкової школи молодші школярі стають членами класного колективу, погоджуючись на його правила поведінки і створені традиції. У другому циклі навчання дуже важливо направляти класний колектив на вирішення загальної мети, формування спільних традицій, які у свою чергу обумовляють позитивні емоції та вчинки. У цей період навчання дружні стосунки у класі зміцнюються, кожний учень стає важливою та необхідною частиною класного колективу. Учень бере участь у переживаннях, спільних для всіх у класному колективі: осуд, схвалення, вітання, з'являється почуття приналежності до успіхів колективу, або протиставлення одного колективу іншому. Все це викликає емоційні переживання нового типу.

Таким чином, можна зробити висновок, що показником розвитку емоційного інтелекту молодших школярів є здатність визначати емоції, враховуючи емоційний стан у власній діяльності, орієнтуватися на емоції інших людей у процесі організації взаємодії.

1.3. Сутність та основні ознаки інтегрованого навчання

Концепція інтегрованого навчання актуалізується її безпосередній участі у забезпеченні ефективного освітнього процесу; конкурентоздатної освіти, здатної дати можливість кожному учню самостійно досягти певної життєвої мети та творчої реалізації в різних сферах життя. Метод інтеграційного навчання покликаний подолати кліпове мислення і фрагментарність знань. Крім того, такий вид навчання забезпечує комплексність отриманих знань, що уможливорює їх практичну цінність і формує системно-цілісний світогляд.

Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що проблема інтеграції знань розглядається у різних контекстах. На міжнауковому, філософському та педагогічному рівнях вивчали цей феномен вивчали Ю. Бицюра [9], Т. Браже [12], С. Гончаренко [20], Н. Грищенко [22], Е. Носенко, Н. Коврига [62], М. Павлів [66], М. Полякова [71], та ін. Основні положення теорії міжпредметних зв'язків у системному процесі навчання були об'єктом дослідження Н. Мачинська [53], Сазонової Л. [79], М. Сидан [86], Г. Федорець [93], та ін.

Психологічний аспект інтеграційного навчання в сучасній шкільній практиці досліджувались у працях О. Власової [15], В. Зарицької [30], Г. Костюка [47], Е. Носенко [98] та ін. Інтеграцію, її форми і види у якості фактору впливу на становлення особистості дослідили С. Гончаренко [20], Л. Буркова [13], Т. Левченко [51], О. Савченко [76], Т. Яновська [98] та ін.

У науковій літературі інтеграція (від лат. *integer* – цілий) – це «процес пристосування і об'єднання розрізнених елементів в єдине ціле при умові їх цільової та функціональної однотипності» [39, с. 28].

Інтеграція як феномен виникла у фундаментальних науках на базі контрасту – диференціації, а розуміння самого процесу інтеграції є наближеним до систематизації. У наукових працях Н. Антонова та І. Козловської зустрічається таке розуміння інтеграції.

Н. Антонов стверджує, що інтеграція – це процес взаємопроникнення, ущільнення, уніфікації знання, який проявляється через єдність з протилежним йому процесом розчленування, розмежування, диференціації [4, с.7].

І. Козловська розглядає термін «інтеграція» як процес зближення й взаємопроникнення наук, що працює у синтезі з диференціацією, що являє собою вищу форму виявлення міжпредметних зв'язків на якісно новому рівні навчання [46, с. 32].

Отже, ми можемо стверджувати, що інтеграція є вирішенням проблеми зростаючого обсягу знань та здатністю його засвоїти. Практичний аспект інтегрованого навчання обумовлює додаткову перевагу, що сприяє розвитку емоційно-ціннісного ставлення дітей до навчання. Останій факт пояснюється тим, що розуміння навчального матеріалу на міжпредметній основі і взаємозв'язках з повсякденною діяльністю школярів є гарантією ефективного формування не тільки навчальних компетентностей, але й ключових, зокрема, вміння застосовувати набуті знання на практиці.

Поява інтегрованого навчання є результатом високого рівня реалізації міжпредметних зв'язків, що передбачає не тільки комунікацію, а й встановлення глибинного зв'язку між різними галузями знань. Інтегроване навчання спирається на спільні для кількох предметних галузей знань, наукові ідеї, концепції, що дають системне уявлення про людину, світ, культуру.

Виникнення інтегрованого навчання як інноваційного явища та впровадження його у педагогічну практику зумовлено вимогою сучасного світу у розвитку інтегрованого мислення для подальшої успішної адаптації та конкурентоспроможності в сучасних умовах. Комплексне навчання – це спосіб активізації інтелектуальної діяльності та розвитку методів навчання. Це обумовлює використання різноманітних форм навчання, які, в свою чергу, мають вплив на усвідомлений учнями матеріал. Завдяки інтеграції можливий дитиноцентричний підхід у навчанні, оскільки учень сам обирає «додаткові» знання з різноманітних предметів, набуваючи суб'єктивного досвіду, який

розвивається під впливом попереднього навчання та взаємодії з навколишнім світом.

Метою інтегрованого навчання є:

- формування в учнів уявлення про оточуючий світ як систему знань і вмінь;
- запровадження ефективної конкурентоспроможної освіти;
- створення сприятливих умов для розвитку мислення учнів під час вивчення різноманітних предметів;
- активізація пізнавальної активності школярів на уроці;
- якісна реалізація розвивально-виховних функцій навчання [70].

Впровадження інтеграції у навчальний процес створює нові можливості для учасників освітнього процесу, зокрема:

- синтез спорідненого матеріалу з кількох дисциплін у вивченні однієї теми;
- запобігання дублюванню інформації на різних уроках;
- подача матеріалу у більш стислій і ефективній формі. За впровадження інтеграційного фрагменту на уроці, засвоєння матеріалу потребує менше часу, підвищуючи якісну складову;
- опанування учнями значного за обсягом навчального матеріалу, досягнення системності знань;
- формування стійкої мотивації до навчання;
- розвиток творчої особистості учня;
- навичка застосовувати набуті знання з різних навчальних предметів у житті, а в майбутньому й професійній діяльності.

Інтегроване навчання сприяє розширенню соціально-пізнавального досвіду учнів у вигляді поставлених учителем конкретних навчально-виховних завдань, швидкому розвитку школярів в контексті вибраної тематики;

формуванню пізнавальної мотивації і явищ дійсності, вихованню особистості, розвиває загальнонавчальні навички дітей [80, с. 36-37].

Важливим принципом інтегрованого навчання є міжпредметний зв'язок. Вони впливають на вибір і структуру навчального матеріалу з багатьох предметів. Ідея міжпредметних зв'язків відіграє організаційну роль: вона впливає на побудову навчальних програм, навчальних матеріалів, структуру підручників, вибір навчальних методів і форматів. Їх систематичне застосування створює можливість широко використовувати навчальні матеріали та засоби наочності (підручники, таблиці, обладнання, карти, презентації, відео) з однієї навчальної дисципліни під час вивчення інших дисциплін. В освітніх організаціях потрібні комплексні форми з міжпредметним змістом. Цей формат передбачає координацію діяльності вчителів, вивчення навчальних програм, обмін уроками.

Слід зауважити, що міжпредметні зв'язки та інтеграція змісту навчального матеріалу – це різні дидактичні поняття. Під міжпредметними зв'язками розглядаємо короткочасне та фрагментарне перенесення інформації з однієї дисципліни в інший. Як правило, вони є короткотривалими. Інтеграція ж змісту навчального матеріалу під час уроку забезпечує більш високий рівень узагальнення і систематизації інформації, що сприяє кращому розумінню того матеріалу, що вивчається.

Сучасний освітній процес потрібно побудувати максимально інтерактивно. Цього можна досягти через цілісну, логічно обґрунтовану систему інтегрованих завдань [34, с. 39]. Інтегрованими можна назвати такі завдання, які мають за мету „синтез змісту (способів пізнання) з декількох тем, розділів програми або видів діяльності навколо однієї теми” [85, с. 46]. Іншими словами, інтегровані завдання це група завдань, що має на меті формування у учня комплексного світогляду, який важко розвивати в умовах предметної системи навчання.

У загальноосвітніх закладах переважає система інтегрованих завдань, як засіб мотивації до навчання. При плануванні інтегрованих завдань слід врахувати обсяг, складність і об'єм інформації, яка сприймається і їх кореляцію з навчальними можливостями учнів, їх психологічною готовністю працювати. Аналізуючи систему інтегрованих завдань, М. Сидан стверджує, що „ключовим моментом є вибір критеріїв змісту завдання, оскільки навчальний матеріал, який входить до змісту інтегрованих завдань, здебільшого належать до різних предметів і об'єднання його навколо однієї ідеї – питання надзвичайно важливе” [86].

Інтегрована освіта дає учням початкової школи свободу вибору тем, змісту та засобів організації навчання. Цей вибір залежить від майбутніх і поточних педагогічних, виховних і розвивальних завдань у процесі початкової освіти. Інтеграція, таким чином, базується на виявленні однотипних елементів і частин із кількох раніше відокремлених одиниць (навчальних предметів, видів діяльності тощо) для створення нового цілого [56].

Отже, проблема інтегрованого навчання в школах різних типів є науковою проблемою, яка цікавить багатьох науковців. Інтегрована освіта допомагає вчителю побачити свій предмет у іншому контексті, чіткіше побачити зв'язок з іншими науками, поєднати можливості різних навчальних предметів, сформуванати в учнів цілісне уявлення про світ, суспільство тощо.

1.4. Особливості проведення інтегрованих уроків у початковій школі

Завдання вчителя початкової школи полягає в основному в тому, щоб максимально активізувати внутрішні ресурси учнів. Для цього педагогам необхідно знайти такі методи, форми і способи організації навчання, які б залучали власний досвід молодшого школяра, активізували його емоційну, інтелектуально-вольову, моральну сфери, пов'язували його з пізнавальними процесами. Ідея інтегрованості навчального процесу завжди актуальна, оскільки

допомагає сформувати загальний багаж знань і вмій учнів, розвиваючи їх творчі здібності та потенційні можливості.

Дидактичні функції інтегрованих занять у початковій освіті досліджували такі вчені як І. Бех [8], Л. Варзацька [14], Н. Мачинська [53], Л. Наріжних [60], М. Павлів [66], М. Полякова [71], О. Савченко [77], та ін. Специфіку проведення інтегрованих уроків досліджували Л. Бахарєва [7], Л. Варзацька [14], М. Іванчук [34,35,36], Л. Куліченко [49], М. Павлів [66], Л.Сазонова [79], М. Сердюкова [85], О. Сіукаєва [88], Т. Яновська [98] та ін.

Інтегровані курси – це уроки, які поєднують блоки знань з різних навчальних предметів, що викладаються як окремі дисципліни за темою згідно з навчальним планом, з метою збагачення інформацією та емоцій, сприйняття, мислення та почуттів, що обумовлює інформаційний потік з різних джерел при одночасному досягненні інтелектуальної цілісності.

Л. Куліченко вважає що, інтегрований урок – це урок, який проводиться з метою розкриття загальних закономірностей, законів, ідей, теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах [49, с. 250].

П. Самойленко, А. Сергєєв, методичними принципами інтеграції навчальних предметів в сучасній школі являються:

- посилення на знання з багатьох предметів;
- взаємозв'язок у змісті окремих дисциплін; зближення однорідних предметів тощо [80, с.36-37].

Інтегровані уроки доцільно проводити тоді, якщо зміст навчального матеріалу містить міжпредметні зв'язки, а головною метою такого уроку є опанування системою знань і цінностей, осягнення картини світу та людини у поняттях, символах, образах, моделях.

Компонентами змісту інтегрованих уроків є:

- знання, уміння, навички;
- досвід творчої діяльності;

– досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності – світу, суспільства, людини.

Існує класифікація інтегрованих уроків, схожа на традиційну [12, с.152 - 153].

I. За дидактичною метою:

1. Інтегровані уроки засвоєння нових знань;
2. Інтегровані уроки формування практичних умінь і навичок;
3. Інтегровані уроки узагальнення і систематизації знань;
4. Інтегровані контрольні уроки;

II. За етапами навчальної діяльності:

1. Вступні інтегровані уроки;
2. Інтегровані уроки первинного ознайомлення з матеріалом;
3. Інтегровані уроки формування понять, вивчення законів і правил;
4. Інтегровані уроки застосування знань на практиці;
5. Інтегровані уроки формування практичних умінь і навичок.

III. Залежно від мети уроку:

1. Урок з автономними цілями;
2. Урок з домінуючими та супровідними цілями;

IV. Залежно від місця проведення уроку:

1. Уроки, що проводяться у класній кімнаті;
2. Уроки, що проводяться не у класі:
3. Урок у залі, музеї, на виставці;
4. Урок творчості серед природи;
5. Комплексна форма (класна у поєднанні з позакласною).

V. Залежно від тривалості уроку:

1. Академічний урок;
2. Спарений (два - три 45 - чи 30 - хвилинних уроки);

VI. Залежно від кількості інтегрованих уроків:

1. Подвоєні (інтегрування змісту двох навчальних предметів);

2. Потроєні (інтегрування змісту трьох навчальних предметів).

Б. Ступарик стверджує, що кожна класифікація має внутрішній зміст – засоби для вирішення окремих навчальних завдань на кожному етапі курсу. Методика є найбільш гнучкою частиною кожного уроку, тому що методи, прийоми та засоби навчання використовуються у різних пропорціях, послідовності та взаємозв'язку протягом усього уроку. Система інтегрованих уроків у початковій школі передбачає формування в учнів свідомої та емоційної потреби міркувати та висловлювати свої думки на запропоновані теми. При цьому молодші школярі мають можливість черпати власні знання, життєвий досвід, робити власні висновки та дослідницькі висновки, нехай навіть дрібні, але вкрай необхідні кожній дитині [90, с.49].

Науковці вважають, що для ефективного проведення інтегрованих уроків необхідні такі умови:

- правильне визначення об'єкту вивчення, ретельний відбір змісту уроку;
- високі професійні якості викладачів, що забезпечать творчу співпрацю викладачів і учнів при підготовці уроку;
- включення самоосвіти учнів в навчальний процес;
- використання методів проблемного навчання, активізація розумової діяльності на всіх етапах уроку;
- продумане поєднання індивідуальних і групових форм роботи;
- врахування вікових, психологічних особливостей учнів [70].

Отже, готуючись до проведення інтегрованих уроків, вчителями спільно визначається тема, мета, задачі уроку, спільні для предметів та специфічні для кожного. Проведення інтегрованих уроків доцільне лише за умови наявності спільної мети. Залежно від теми, мети та завдань уроку визначається його тип. У відповідності до теми, задач, типу уроку добирається фактичний і дидактичний матеріал. Методи та прийоми обумовлюються поставленою метою, змістом

навчального матеріалу. Будується структура уроку, організовується самостійна пізнавальна діяльність молодших школярів, створюються проблемні ситуації з урахуванням логіки навчальних дисциплін. Особливість інтегрованих уроків полягає і в тому, що молодші школярі на таких уроках не гублять з поля зору вихідну проблему, а розширюють і поглиблюють коло пов'язаних з нею знань.

Науковці стверджують, що дотримання вищезгаданих умов у загальноосвітній програмі початкової школи дає змогу молодшим школярам для свідомого й емоційного переживання, міркування й висловлювання своїх думок з даної теми. При цьому діти мають можливість використати свою базу знань, життєвий досвід, зробити власні, хоч і тривіальні, висновки та пошукові відкриття, необхідні кожній дитині [85, с. 49].

Урок у сучасних умовах має бути творчим, для цього необхідно залучити весь передовий досвід учителів, щоб знайти можливі та ефективніші способи осмислення нового матеріалу та повторення вивченого. Засвоєння знань, формування умінь і навичок на уроці вимагає різних завдань, способів, методів для засвоєння навчального матеріалу, що зумовлює багатоаспектність навчальної програми, різноманітність її варіантів [20, с.16]. Інтегрований урок вимагає не тільки поєднання методів і засобів навчання, а і передбачає поєднання форм організації навчальної діяльності школярів на уроці: індивідуальної, групової, фронтальної.

Отже, інтегровані уроки об'єднують знання з різних навчальних предметів навколо теми, проблеми з метою збагачення інформацією та емоціями, обумовлюють сприйняття, мислення та почуття учнів, що, в свою чергу, дає змогу зрозуміти певні проблеми з багатьох сторін. Інтегровані уроки спрямовані на розкриття загальних закономірностей, законів, ідей і теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах. Метою інтегрованих уроків є створення передумов для різнобічного та повного розгляду певного об'єкта, поняття, явища, формування системного уявлення про об'єкти, поняття, явища, а також, позитивно-емоційного ставлення до процесу пізнання.

1.5. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання

Розвиток емоційного інтелекту в учнів початкової школи потребує забезпечення певних педагогічних умов. Особливості, умови та шляхи розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів були предметом досліджень І. Аршави, Е. Носенко [6], В. Воробйової [17], С. Дерев'янка [25], Т. Котик [43], О. Мельник [55], О. Милославської [58], Е. Носенко [63], М. Шпак [95]. та ін.

Ми вважаємо, що розвиток емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання буде ефективним за таких умов:

1. Включення елементів інтеграції у навчальний процес початкової школи;
2. Поєднання різних навчальних предметів в умовах інтегрованого навчання;
3. Розвиток у молодших школярів уміння усвідомлювати свої емоції у навчальній діяльності та у процесі комунікації;

Розкриємо сутність та зміст цих педагогічних умов. Перша умова – органічне включення елементів інтеграції у навчальний процес початкової школи.

Необхідність дотримання цієї педагогічної умови визначається тим, що інтеграція сучасного суспільства пояснює необхідність освітньої інтеграції. Сучасне суспільство потребує висококваліфікованих, добре підготовлених спеціалістів. Щоб задовольнити цю потребу, підготовка добре освічених і добре підготовлених спеціалістів повинна починатися з молодших класів, а інтеграція в початкових школах цьому сприяє.

Навчання та виховні системи в початковій школі поєднують процеси навчального пізнання та діяльності учнів, інтегрований підхід до навчання дає змогу врахувати цю характеристику початкового етапу навчання через добір відповідних методик, засобів, відбір нового змісту. Таким чином, комплексні

уроки впливають на розвиток пізнавальних здібностей дітей молодшого віку: вони вносять нові ідеї в звичну систему навчання, усувають жорсткі межі предметного викладання, допомагають дітям вчитися один у одного в цілому і в цілому. водночас цілісно сприймати важливі поняття та явища. Впровадження елементів інтеграції у навчальний процес початкової школи вимагає ґрунтовної підготовки – підбору матеріалів, складання плану, ретельного вивчення індивідуальних особливостей учнів класу та ін.

Інтегроване навчання має розглядатися не як самоціль, а як засіб підвищення ефективності навчального процесу, формуванню у молодших школярів мотивації учіння.

Друга умова – раціональне поєднання різних навчальних предметів в умовах інтегрованого навчання.

Такий урок має поєднувати блоки знань з різних навчальних предметів і зосереджуватися на темі проблеми, з метою збагачення інформацією та емоціями сприйняття, мислення та почуттів учнів, дозволяючи зрозуміти певне явище з різних боків, а також усвідомлення цілісності знань. Добре сплановане загальноосвітнє заняття з чіткими цілями і завданнями, практичним і досяжним, цікавим матеріалом, що відповідає всебічним здібностям, інтересам і досвіду дітей.

Інтергаційна освіта дає учням середньої школи свободу вибору тем, змісту та засобів організації навчання. Цей вибір залежить від майбутніх і поточних педагогічних, виховних і розвивальних завдань у процесі початкової освіти. Вчителі повинні дотримуватися наступних етапів підготовки такого уроку:

- вибір теми;
- визначення змісту навчального процесу;
- постановка комплексної мети уроку;
- підбір матеріалу для розкриття теми;
- застосування різних форм співпраці на уроці;
- способи перевірки розуміння дітьми теми [66].

При відборі матеріалу для інтегрованого уроку вчителю слід керуватися тим, що зміст різних предметів, об'єднаних в одній темі, – не проста сума знань. Необхідно пам'ятати, що входять до неї компоненти функціонують як підсистеми, що забезпечують єдине ціле в даній системі. У місцях взаємодії змісту навчальних предметів (на їх перетині) виникає поле взаємодії і активні точки, які можуть забезпечити перехід на якісно новий рівень функціонування інтегрованого уроку як системи.

Третя умова – формування в учнів уміння усвідомлювати свої мотиви у навчальній діяльності.

Ефективність навчальної діяльності залежить від заохочення учнів до діяльності, спрямованої на засвоєння знань і формування умінь і навичок. Мотивація пізнання навколишнього світу повинна бути домінуючою мотивацією навчальної діяльності учнів. Навчальна мотивація спонукає до пізнавальної діяльності і пов'язана із задоволенням пізнавальних потреб суб'єкта. Пізнавальна мотивація, як сукупність внутрішніх умов, що викликають діяльність суб'єкта, визначає її спрямованість і є основою поведінкового вибору. При цьому важливо, щоб учні засвоїли роль і засоби такого знання, щоб усвідомити мотивацію особистості.

Мотивація, як необхідна частина навчальної діяльності, виконує функції спонукання, організації та смислоутворення, а разом становить поле індивідуальної мотивації. Мотивація визначає потребу в пізнанні, прагнення до отримання нової інформації, готовність до подолання суперечностей, що виникають під час пізнання.

Мотиваційний аспект навчальної діяльності визначає прагнення особистості до процесу пізнання та задоволеність отриманням його результату. О. Савченко мотиваційний компонент розглядає як потребу в постановці та розв'язанні пізнавального завдання, що виявляється в активному сприйнятті, пізнавальних інтересах, необхідності самоконтролю [77, с. 28].

Сформуванати позитивну мотивацію учіння – значить не закласти готові мотиви і цілі в голову молодшого школяра, а поставити учня в такі умови та ситуації розгортання активності, де б бажані мотиви і цілі склалися і розвивалися б з урахуванням минулого досвіду, індивідуальності, внутрішніх прагнень самого учня. В учнів з'явиться внутрішня потреба до учіння, позитивне ставлення до навчального процесу [50].

Реалізація цієї мети обумовлює необхідність зрозуміло викладати матеріал, вміло організовувати самостійну роботу для оволодіння знаннями, уміннями й навичками, показувати практичну значимість навчального матеріалу, вміло поєднувати різні методи і прийоми, навчання та способи навчальної роботи, використовувати елементи зацікавленості, викликати емоції, переживання подій тощо.

Четверта умова – активізація пізнавальної діяльності молодших школярів, формування в них позитивного ставлення до навчання, інтересу до знань [29].

Для успішного формування мотивації навчання у дітей молодшого шкільного віку необхідна активізація пізнавальної діяльності, пізнавального інтересу. Пізнавальна діяльність, пізнавальний інтерес створює умови для свідомого засвоєння знань, розвитку навчального інтересу та самостійності у процесі навчання. Ми можемо зробити висновки про те, що активізація пізнавальної діяльності сприяє ґрунтовному оволодінню молодшими школярами навчальним матеріалом, умінню самостійно застосовувати вивчене на практиці.

Засвоєння знань і їх застосування при розв'язанні завдань, що вимагають від учнів пошуку нового, відбору даних, зміни звичної поведінки (ініціативність, наполегливість, розв'язування задач проблемного характеру) передбачає активізацію навчальної діяльності, відповідно пізнавального інтересу й емоційного інтелекту. Важливим завданням учителя початкових класів є формування у молодших школярів емоційного ставлення до навчання. За емоційне ставлення молодших школярів до навчальної діяльності відповідає мотивація, яка характеризується стійкістю мотиваційної сфери; уміннями

ставити перспективні, нестандартні цілі та реалізовувати їх; умінням долати перешкоди задля досягнення цілей.

Розвитку у молодших школярів позитивного ставлення до навчання сприяють такі фактори: використання різноманітних форм й методів організації навчальної роботи, що враховують суб'єктивний досвід учнів теми, яка розглядається; створення атмосфери зацікавленості кожного школяра як у власній роботі, так і в роботі всього класного колективу; заохочення школярів до використання різноманітних способів виконання завдань на уроці без побоювання зробити помилку, одержати неправильну відповідь; стимулювання учнів до самостійної роботи; створення педагогічних ситуацій спілкування, що дозволяють кожному учневі, незалежно від ступеня його готовності до уроку, проявляти ініціативу, самостійність, оригінальність у способах роботи; аналіз не лише правильних (неправильних) відповідей, але й її самостійності, оригінальності, бажання шукати та знаходити різноманітні способи виконання завдань [24].

Важливим є формування пізнавального інтересу у молодшого школяра. Інтерес являє собою основу особистості, її потреб та основу соціальних установок, ціннісних орієнтацій і мотивів; інтерес матеріалізується у вибіркового ставленні особистості до навколишнього світу і до самої себе. Пізнавальний інтерес – це рушійна сутність людини, без якої вона перестає бути особистістю [84].

Основним джерелом інтересу до пізнавальної діяльності є насамперед її зміст. Щоб посилити вплив змісту, необхідно чітко дотримуватися вимог принципів науковості, систематичності і послідовності, зв'язку навчання з життям і практикою. Для цього можна використовувати прийоми, що створюють умови новизни, актуальності, змістовності та наближеності до важливих наукових відкриттів тощо [16].

Слід зауважити, що розвитку пізнавального інтересу не сприяє спрощення навчального матеріалу, не виправдано повільні темпи засвоєння, повторення.

Можна урізноманітнити уроки через запрошення казкових персонажів для вирішення питань, або який приносить дітям цікаві речі і спостерігатиме за їх роботою та заняттями. Підвищуйте інтерес до навчання через аналогії, особливо порівняння наукових і повсякденних пояснень деяких природних і суспільних явищ, не намагаючись активно оперувати науковими термінами, дитина цього не запам'ятає, краще використати знання, які вона вже має, звертатися до її життєвого досвіду [48].

Щоб сформувати зацікавлене ставлення учнів до пізнання, треба спиратися на природну допитливість, емоційність, інтелектуальність, почуття дитини, її самооцінку, роль у колективі. Пізнавальний інтерес найбільш ефективно активізується в навчальній діяльності, засобами якої можна керувати процесом розвитку інтересів особистості [89].

Отже, ми охарактеризували психолого-педагогічні умови ефективного розвитку емоційного інтелекту учнів у молодших класах шляхом інтегрованого навчання. Черед таких умов виокремимо: органічне включення інтеграційних елементів у процес початкової освіти; раціональне поєднання різноманітних навчальних предметів в умовах інтеграційного навчання; виховання в учнів уміння реалізовувати свою мотивацію у навчальній діяльності; активізація пізнавальної діяльності молодших шкільних дітей та формування позитивного ставлення до навчання, пізнавальний інтерес.

Висновки до розділу 1

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що у науковій літературі емоційний інтелект розглядається з двох позицій: 1) як щось таке, що пов'язане із когнітивною сферою; 2) як можливості соціальної взаємодії та досвід, необхідний для побудови взаємовідносин з оточуючими, вплив на людину шляхом використання різноманітних рушійних сил з метою спонукання до дій. Емоційний інтелект є одним з базових понять, що використовується для пояснення рушійних сил поведінки, діяльності людини.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення поняття «емоційний інтелект». У нашому дослідженні емоційний інтелект розглядається як здатність людини розуміти як свої емоції, так і емоції оточення, адекватно на них реагувати та керувати їхніми проявами. З'ясовано, що від емоційного інтелекту залежить, як людина будуватиме свою комунікацію, буде вирішувати складні задачі, боротися з труднощами.

Більшість науковців трактують інтелект як відносно стійку структуру розумових здібностей і емоційний інтелект як групу ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні власних емоцій, та адекватному їх вираженні. Ефективність навчання безпосередньо залежить і від розумових здібностей, і від емоційного інтелекту, який спонукає учня до активності і визначає її спрямованість. У нашому дослідженні емоційний інтелект у навчанні розглядається як спонуки, що характеризують особистість школяра, її основну спрямованість, яка виховується упродовж його життя.

Ефективним засобом розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра є інтегрований урок. Інтегрований урок об'єднує блоки знань з різних навчальних предметів навколо одного питання або цілої теми, з метою збагачення світогляду, мислення та формування емоційного інтелекту, що дає змогу вивчати одне знання як багатогранне цілісне явище. Таке заняття має бути спрямоване на розкриття загальних закономірностей, законів, ідей і теорій, відображених у різних науках і відповідних їм навчальних предметах. Метою інтегрованої навчально-тематичної програми є створення умов для системного подання предмета, поняття, явища і попередження розвитку кліпового мислення.

Нами визначено психолого-педагогічні умови, за яких процес розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання буде ефективним. Це такі: органічне включення елементів інтеграції у навчальний процес початкової школи; раціональне поєднання різних навчальних предметів в умовах інтегрованого навчання; формування в учнів уміння усвідомлювати свої та чужі мотиви, емоції у навчальній діяльності; активізація пізнавальної діяльності молодших школярів через емоційне ставлення до навчання, інтересу до знань.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ІНТЕГРОВАНИХ УРОКАХ

2.1. Аналіз досвіду використання інтегрованих уроків у педагогічній практиці вчителів початкової школи

Проблема інтеграції навчання – важлива та сучасна як для теорії, так і для практики. Її актуальність зумовлена змінами у сфері науки і виробництва, новими соціальними запитами. Доцільність інтегрованих уроків впливає із завдань інтеграції знань, умінь та навичок учнів з основ наук [87].

Особливо актуальними є інтегрування знань з різних предметів у початковій ланці освіти, оскільки для молодших школярів властиве нерозчленоване сприйняття об'єктів навколишнього світу. Системний аналіз складових цілого, синтезуюче порівняння з іншими становить для учнів значні утруднення. Одночасно ці дії лише формуються у напрямку від загального до конкретного[70].

Для використання інтегрованих уроків в окремих навчальних дисциплінах у початковій школі існують об'єктивні причини й передумови. Однією з причин є запобігання перенавантаження дітей, зменшення кількості навчальних годин протягом тижня, шляхом об'єднання пов'язаних тем з різних предметів. Об'єктивною причиною цього є те, що інтегрований курс зможе проводити один вчитель початкових класів, оскільки саме він проводить заняття з усіх дисциплін [71].

Вивчення досвіду вчителів, які застосовують інтеграцію, дозволяє стверджувати, що існують широкі можливості для інтеграції навчального матеріалу майже з усіх предметів початкової школи. Велика кількість вчителів

надають особливу увагу органічному включенню елементів інтеграції у навчальний процес початкової школи.

Проаналізуємо досвід використання інтегрованих уроків у педагогічній практиці вчителів початкової школи України.

Л. Мартиновець, вчитель початкових класів Новоолександрівської ЗОШ – дитсадка I-III ст. Нововоронцовської РДА Нововоронцовського району Херсонської області [56].

Л. Мартиновець зазначає, що інтегровані уроки в початковій школі дають можливість школярам набути свідому потребу міркувати і висловлювати свої думки на запропоновану тему. Найбільш яскраво ефект інтеграційних уроків виражено на заняттях з рідної мови і читання. Ці два предмети в початковому навчанні доцільно згенерувати в один, наприклад у «Рідне слово» тому що вони ґрунтуються на спільних навчальних цілях і вони мають схожі види мовленнєвої: діяльності-слухання, розуміння, читання, висловлювання (усні й письмові) [56, с. 10].

На думку Л. Мартиновець, застосування інтеграції на уроках мови й читання, проведення інтегрованих уроків рідного слова, за передбаченнями вчених, позитивно позначаються як на результативність формування в школярів мовлення навичок, так і на літературно читацьких знаннях і вміннях. Вони характеризуватимуться вищою системністю, набуватимуть, узагальненості, комплексності, усвідомленості. У поєднанні з читанням підвищиться і роль мотивації загалом стосовно вивчення мови, й опрацювання розділів, програми зокрема [56, с. 10-11].

Л. Мартиновець підкреслює, готуючись до уроку, повинні старанно продумували зміст навчальних завдань і використання різних прийомів подачі їх, щоб забезпечити кожному учневі радість першого відкривача, яка є могутнім стимулом для активізації не лише мислення, а й усієї особистості школяра. Інтегровані уроки читання мають великі можливості для розвитку творчої особистості. Потрібно проводити різні інтегровані уроки читання, а саме урок

читання і художньої праці, інтегрування читання з рідною мовою, природознавством. Такі уроки забезпечують розвиток у дітей творчого мислення, формують науковий світогляд, розвивають пізнавальний інтерес, бажання до самостійного здобуття знань. Учні на уроках оживають, активно включаються у діяльність, стають співробітниками вчителя, беруть участь у розв'язанні нових для них пізнавальних і практичних задач. Таким чином, у них формується співдружність, почуття колективу, співпереживання, взаємодопомоги. Така робота переконливо доводить, що інтеграція навчальних предметів дає змогу кожному учневі розвивати свої здібності, опанувати програму в доступному йому темпі [56, с. 13].

Нестандартні підходи, які присутні на уроці, як зауважує вчителька стимулюють самостійність, творчу активність, сприяють ініціативі школярів, підвищують якість знань, розвивають творче мислення, узагальнюють і систематизують знання. Інтегрований урок допомагає вчителю різнобічно і системно сформувати необхідні уявлення і поняття. Різні види діяльності, які присутні на уроці, роблять його цікавим, запобігають швидкому стомлюванню дітей, посилюють інтерес до навчання та школи в цілому.

Найголовніше, на погляд Л. Мартиновець, – домогтися повного злиття різних видів діяльності, їх узгодженості, аби викликати та підтримувати творчу реакцію дитини, активізувати її пізнавальні можливості, досягти органічного поєднання логіко-понятійного та емоційно-образного компонентів у процесі пізнання. Перспективність цього методичного підходу полягає передусім у тому, що він дає змогу нівелювати слабкі сторони предметної системи навчання, подолати розрізненість, фрагментарність у сприйманні довкілля та явищ [56, с. 21].

О. Кузнецова, вчитель початкових класів Криворізької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №19, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист [37].

О. Кузнецова над проблемою організації інтегрованого навчання в початковій школі працює багато років. Нею створений посібник «Інтеграція

навчального процесу в системі креативної освіти» [37]. Вчитель у своїй роботі приділяє увагу проблемі формування та розвитку творчої особистості молодших школярів шляхом використання інтегрованих уроків, подає класифікація уроків інтегрованого змісту, вимоги та структуру таких уроків, пропонує планування та розробки інтегрованих уроків.

На думку О. Кузнецової, ідея інтегрованого навчання актуальна, оскільки шляхом її успішної методичної реалізації передбачається досягнення мети якісної освіти, тобто конкурентоспроможної освіти, здатної забезпечити кожній людині самостійне досягнення тієї чи іншої життєвої мети, творчо самостверджуватися в різних соціальних сферах. Завдяки інтеграції досягається людиноцентричний підхід до навчання, оскільки учень сам може обирати «допоміжні» знання з різноманітних дисциплін, максимізуючи свою взаємодію з навколишньою дійсністю на основі свого суб'єктивного досвіду, набутого під час попереднього навчання та більш широких впливів [37, с. 5].

Вчитель стверджує, що важливе місце на інтегрованих уроках відводиться елементам творчої діяльності. У процесі проведення таких уроків педагоги вміло й ефективно керують принципами засвоєння та застосування знань, формують мислення школярів, їхню емоційну сферу, моральні, естетичні та світоглядні аспекти особистості, навчальні уміння.

Творча діяльність дитини молодшого шкільного віку потребує схвалення відповідною атмосферою. За таку атмосферу відповідає учитель, творчість якого при підготовці до уроків мотивує і творчу діяльність учнів. Основна умова успішного інтегрованого уроку – це запросити до інтерактивну максимальну кількість учнів. Тому, якщо одні учні презентують інформацію або працюють біля дошки, інші можуть паралельно виконувати перну словникову роботу [37, с. 9].

Як зазначає О. Кузнецова, можливості для інтеграції навчального матеріалу і проведення інтегрованих уроків досить різноманітні. Перш за все, усе залежить від уміння вчителя поєднати матеріал, що органічно пов'язаний між

собою, і вміння провести інтегрований урок без перевантаження дітей інформацією. Крім того, необхідно проконтролювати, щоб урок виконував поставлені завдання, а не складав собою хаотичне поєднання інформації із різних галузей знань. Отже, спочатку слід проаналізувати календарне планування, зіставити матеріал різних предметів, визначити теми, близькі за змістом або метою використання.

Зауважимо, що до проведення інтегрованих уроків готуватися треба не лише вчителю, а й учням. Для цього їм пропонуються завдання самостійно-пошукового характеру: вивчити вірші, підготовка інсценізації уривків з художніх творів, плакати, презентації тощо. Тут основна задача вчителя проконтролювати готовність учнів до такого уроку [37, с. 9-10].

М. Павлів, вчитель початкових класів, вчитель вищої кваліфікаційної категорії Клубовецької ЗОШ І-ІІІ ступенів Тисменицької РДА Тисменицького району Івано-Франківської області [66].

На думку М. Павлів, мета інтегрованого навчання – ущільнити знання; опанувати з учнями значний за обсягом навчальний матеріал за період уроку, досягти цілісності знань; розвивати здібності учнів; «спресувати» споріднені матеріали кількох предметів навколо однієї теми; виховувати розвинену, креативну особистість, здібну до творчого пошуку.

М. Павлів виділяє такі варіанти інтеграції предметів є:

- «Читання» та «Мистецтво»;
- «Читання» та «Математика» й «ЯДС»;
- «ЯДС» і «Читання»;
- «Математика» та «ЯДС»;
- «Читання» та «Мова»;
- «Основи здоров'я» та «Читання»;
- «Мова» та «Читання» та «Мистецтво»;
- «Мова» та «Читання» + «ЯДС» [66].

У своїй практиці М. Павлів використовує такі типи інтегрованих уроків:

- вступні уроки (в описовій формі подається загальна картина тих явищ, які будуть вивчатися, ставляться проблеми, питання до цілої теми; це збуджує інтерес до вивчення нової теми);
- підсумкові уроки (на них використовується вже відоме учням, пояснюються нові факти; це поглиблює і узагальнює знання учнів) [66].

М. Павлів проводить такі види інтегрованих уроків:

- урок обміну знаннями;
- урок творчого пошуку;
- урок взаємоперевірки;
- урок-екскурсія;
- урок-диспут;
- урок-змагання;
- урок-гра [66].

Наприклад:

1. «ЯДС» і «Математика».

Урок взаємоперевірки.

Тема: Розв'язування вправ і задач на засвоєння таблиць множення і ділення. Кругообіг води в природі.

2. «Мова» та «Мистецтво» та «ЯДС»

Урок-казка.

Тема: Розвиток зв'язного мовлення. Народні свята зимового циклу.

Виконання композиції до улюбленого свята.

3. «Основи здоров'я» + «ЯДС».

Урок-екскурсія.

М. В. Павлів зазначає, що використання елементів інтегрованого навчання сприяє рішення наступних проблем:

- підвищення ефективності уроку, як основної одиниці навчально-виховної діяльності;
- створення на уроках умов для отримання почуття радості і задоволення від навчання та бажання вчитися;
- особистісна спрямованість навчання і виховання;
- розвиток пізнавальних та творчих здібностей учнів [66].

М. Полякова, учитель початкових класів «ЗОШ I-III м. Горлівки [71].

На думку М. Полякової, мета інтегрованого навчання переплітається з метою сучасної школи, не просто давати знання, а формувати особистість, яка вміє і хоче вчитися, займає позицію активного суб'єкта діяльності. Над питанням інтегрованого навчання М. Полякова працює багато років.

У своїй роботі М. Полякова інтегрує не тільки курс читання та мови, вона завжди аналізує теми, які вивчаються з різних предметів, робить висновки щодо тем, які можна інтегрувати. Досвід роботи показує переваги інтеграції наступних предметів – читання та мови, природознавства та читання, природознавства та математики, читання та мистецтва. Учителькою також були проведені інтегровані уроки з фізкультури та читання, основ здоров'я та мови (урок розвитку зв'язного мовлення) тощо.

Під час розробки інтегрованих предметів М. Полякова користується методичними принципами об'єднання предметів:

- опора на знання з багатьох предметів;
- взаємозв'язок в змісті окремих дисциплін;
- зближення однорідних предметів;
- розвиток загальних рис для низки предметів.

Результатом такої роботи є, перш за все, велике емоційне піднесення, задоволення учнів, а звідси – розвиток емоційно-пізнавальної сфери, інтерес до навчання і до пізнання.

Л. А. Нарижних, вчитель початкових класів Донецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 43 [60].

На думку Л. Нарижних, ідея інтеграції знань на сьогодні надзвичайно популярна в освіті. Її опанування дає можливість формувати в учнів якісно нові знання, що характеризуються вищим рівнем мислення, динамічністю застосування в нових ситуаціях, підвищенням їх дієвості й систематичності. Таким чином, інтегрування є якісно відмінним способом структурування, презентації та засвоєння програмового змісту, що уможлиблює системний виклад знань у нових органічних взаємозв'язках [60].

Л. Нарижних підкреслює, інтеграція – це процес пристосування й об'єднання розрізнених елементів в єдине ціле за умови їхньої цільової та функціональної однотипності [60].

Як зазначає Л. Нарижних, проведення інтегрованих уроків сприяє:

- швидкій адаптації учнів 1 класу до школи;
- підвищенню рівня навчальних досягнень учнів та якості їх знань;
- позитивним зрушенням у підвищенні рівня інтелектуального розвитку особистості школяра;
- утриманню стійкості пізнавального інтересу школярів до вивчення предметів, мотивації навчання;
- виробленню в кожного учня певних норм поведінки, особистих переконань та системи моральних цінностей.
- розвиткові творчих здібностей молодших школярів, формуванню комунікативної та самоосвітньої компетентностей;
- побудові ефективної розвивальної взаємодії «учень-учень», «учень-вчитель-учень» на основі ігрових та інтерактивних технологій навчання;
- виробленню в кожного учня певних норм поведінки, особистих переконань та системи моральних цінностей [60].

Л. Нарижних розробила «Пам'ятку для вчителя, як спроектувати ефективну інтеграцію?» :

1. Підходь творчо до планування уроку.
2. Пам'ятай: це не просто урок, а сценарій, постановка.
3. Залучай усіх дітей до активної пізнавальної діяльності.
4. Підбирай завдання, які б сприяли підвищенню навчальної мотивації учнів.
5. Обов'язково враховуй вікові та індивідуально-психологічні особливості особистості учнів.
6. Створи на уроці ситуацію успіху.
7. Підбирай завдання, спрямовані на розвиток у школярів цілісного сприйняття світу.
8. Зверни увагу на доцільність інтеграції предметів.
9. Ретельно відбирай форми і методи роботи залежно від психолого-педагогічної характеристики класу.
10. Проводь уроки-свята наприкінці вивчення теми як уроки систематизації та узагальнення знань.
11. Перевір чи відповідає твій «сценарій» дидактичним, розвивальним та виховним вимогам інтегрованого уроку [60].

О. Сидоренко, учитель початкових класів НВК №4 «Промінь» м. Красний Луч, спеціаліст II категорії [87].

Вчитель О. Сидоренко стверджує, що введення в педагогічну практику інтегрованих уроків здійснює перебудову процесу навчання. У такий спосіб частково вирішується існуюча у предметній системі суперечність між розрізненими предметними знаннями учнів і необхідністю їх комплексного застосування на практиці, у трудовій діяльності та в житті людини [87]. Інтегровані уроки дають можливість підводити дітей до усвідомленої і емоційно пережитої потреби міркувати і висловлювати свої думки.

До інтегрованих уроків О. Сидоренко включає матеріали, подані в ігровій формі; передбачає проблемні ситуації, що сприяють активізації мисленнєвої, пізнавальної діяльності учнів, розширенню їхніх знань, розвитку зорового та слухового сприйняття, естетичному вихованню.

Для інтеграції уроків української мови О. Сидоренко використовує матеріали з читання, образотворчого мистецтва, трудового навчання, музики, народознавства.

Як зазначає О. Сидоренко, щоб інтегрований урок був вдалим, від вчителя потребується вміння синтезувати матеріал так, щоб він був органічно пов'язаний, не перевантажував дітей враженнями, підпорядковувався головній меті уроку. Для цього вчителька заздалегідь аналізує календарно-тематичне планування, зіставляє матеріали окремих предметів, відбираючи близькі за змістом та метою використання, добирає дидактичний та виготовляє роздатковий матеріал.

О. Сидоренко вважає, що інтегровані уроки вносять у звичайний плин шкільного життя новизну, певною мірою знімають суворі кордони предметного викладання і допомагають дітям емоційно і системно сприяти деякі поняття та явища.

На думку вчительки, інтегративна цілісність уроку потребує наявності однакового рівня спільності взаємодіючих елементів, спільної мети для всіх процесів взаємодії, спрямованої на досягнення кінцевого результату. Вищезазначені форми роботи вчителька використовує не лише у навчанні, а й вихованні своїх учнів.

Таким чином, використання інтегрованих уроків вносить суттєвий вклад у підвищення професійної майстерності вчителів, самоосвітній діяльності, сприяє прагненню та свідомій зацікавленості учнів в оволодінні загальноосвітніми предметами. Це впливає на рівень освіченості учнів. Різні види діяльності, що відбуваються на уроках інтегрованого змісту, роблять їх цікавими, посилюють пізнавальний інтерес до навчання, допомагають активізувати розумову діяльність учнів. На таких уроках яскраво виражена прикладна спрямованість.

Вони допомагають формувати цілісний науковий світогляд, сприяють встановленню логічних зв'язків між поняттями.

2.2. Виявлення рівня сформованості емоційного інтелекту молодших школярів

Дослідна робота проводилась на базі Червонокосянтинівського ліцею Петрівської селищної ради Олександрійського району Кіровоградської області В експерименті взяли участь учні другого циклу навчання.

Дослідно-експериментальна робота проводилася у кілька етапів.

На першому етапі (*констатувальний*) з'ясовано ставлення вчителів початкових класів до проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, здійснено діагностику початкового рівня сформованості емоційного інтелекту молодших школярів в експериментальному і контрольному класах.

На другому етапі (*формувальний*) розроблено складові експериментальної методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання й апробовано дану методику.

На третьому етапі (*контрольний*) проаналізовано та узагальнено отриманий експериментальний матеріал, сформульовано висновки.

Констатувальний етап експерименту

Мета констатувального експерименту – з'ясувати ставлення вчителів початкових класів до проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; здійснити діагностику початкового рівня сформованості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в експериментальному і контрольному класах.

Під час констатувального етапу експерименту було з'ясовано ставлення вчителів початкових класів до проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Нами було проведено анкетування вчителів початкових класів базової школи. З цією метою ми застосували анкету «Визначення рівня

обізнаності вчителів-практиків з основними показниками розвитку емоційного інтелекту» (додаток А).

Учителі-практики говорять про те, що інтерес до навчання постійно знижується. Це пов'язано з цілою низкою факторів, які у різних ситуаціях навчального процесу виступають як основні або другорядні. До них можна віднести: оцінки, які одержує учень, рівень складності навчального матеріалу, стосунки в учнівському колективі, інтелектуальний й рівень розвитку емоційного інтелекту учнів.

У ході бесід, опитувань, анкетування було встановлено, що 55 % опитаних постійно цікавляться питаннями підвищення професійного рівня (зокрема й питаннями емоційного інтелекту), 10 % відверто зізналися, що взагалі не знають про емоційний інтелект та його роль у процесі навчання, ще 15 % опитаних вчителів вважають, що сучасного педагога турбують інші проблеми (навчальне навантаження, методичне забезпечення).

Одержані нами дані дають змогу дійти висновку, що необхідність створення спеціального емоційного середовища навчання визнають 70 % опитаних, 40 % визнають, що сім'я, школа у цілому та конкретний учитель зокрема фактично не займаються питаннями розвитку емоційного інтелекту.

Під час констатувального етапу експерименту нами було з'ясовано стан сформованості розвитку емоційного інтелекту відповідно до визначених критеріїв за встановленими рівнями. Всього в експерименті взяли участь 40 учнів. Статус експериментального класу отримав 4-А клас, статус контрольного – 4-Б клас.

На основі визначення поняття «емоційна інтелект» та виявлених структурних компонентів було визначено показники та критерії емоційного інтелекту, а також розроблено характеристику рівнів його розвитку у дітей молодшого шкільного віку. Таким чином, до показників розвитку емоційного інтелекту було віднесено:

I. Когнітивний. Цей показник характеризується такими

критеріями, як:

- здатність ідентифікувати та вербально визначати власний емоційний стан та причину його виникнення;

- здатність визначати емоції інших людей, причину їх виникнення.

II. Регуляторний. Цей показник характеризується такими критеріями, як:

- здатність регулювати емоційні стани з урахуванням рефлексії;

- міняти небажаний емоційний стан на оптимістичний;

III. Поведінковий Цей показник характеризується такими критеріями, як:

- здатність вступати у задовільні, позитивні міжособистісні стосунки з іншими;

- бути чутливим до емоцій інших людей, сприяти перетворення емоцій інших людей.

Оцінка розвиненості кожного показника визначалася за допомогою критеріїв, співвіднесених із трьома рівнями розвиненості емоційної сфери: високим, середнім та низьким (таблиця 1).

Прояв ступеню сформованості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів здійснювалося за допомогою таких методик:

1. Методика діагностики емоційного інтелекту М. Манойлова (адаптована для нашого дослідження) [56].

3. Методика «Комунікативні та організаторські схильності» В.В. Синявський, В.А. Федорошина (адаптована для нашого дослідження).

- 1) Методика діагностики емоційного інтелекту М. Манойлової.

Подамо опис даних методик та результати діагностування за цими методиками.

Методика діагностики емоційного інтелекту М. Манойлової.

Ціль: виявити рівень розвиненості когнітивного показника.

Інструкція: уважно прочитайте наступні 20 тверджень і оцініть їх за п'ятибальною шкалою. Кожному твердженню надавайте бал, який найбільше

підходить особисто Вам, за наступною шкалою: 4- завжди; 4 – найчастіше; 3 – рідко; 1 – ніколи.

Запитання:

1. Я чітко усвідомлюю свої почуття та емоції.
2. У виступах відсутні емоції.
3. Я уважно слухаю друзів під час розмови.
4. Приймати рішення під час сварки необхідно одразу.
5. Я однаково усвідомлюю свою вразливість і силу.
6. Коли я виявляю свої почуття, мені важливо, що про мене подумують оточуючі.
7. Я уважний до почуттів інших.
8. Розбіжності, я намагаюся, усувати одразу, як їх виявив.
9. Мені вдається приховувати неприязнь до поганої людини.
10. У спілкуванні з друзями я можу думати про щось своє.
11. Я спілкуюся з друзями так, щоб вони пишалися своїми успіхами.
12. Я не звертаю увагу на почуття та настрої однокласників при виконанні спільної справи.
13. Я легко висловлюю симпатію до іншої людини.
14. Близькі люди часто кажуть мені не бути похмурим.
15. Я розумію чужі почуття, навіть якщо суперечка відбувається на підвищених тонах.
16. Мені байдужі почуття інших, що виникають у ході спільної роботи.
17. Я довіряю своїм почуттям під час прийняття серйозних рішень.
18. Мені важко дивитися просто в очі малознайомій людині.
19. Мені важливо, які почуття та емоції призвели до сварки.
20. Мені однаково, що відчуває неприємна мені людина.

Ключ:

Питання	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи
«Прямі» 1,5,9,13,17,21,25,29,33,37	4	3	2	1
«Зворотні» 261014182226303438	4	3	2	1

Опрацювання результатів:

Відповідно до ключа розраховується сума балів за «прямим» та «зворотним» питанням. Потім розраховується індекс за формулою А-В, де А – сума балів із «прямих» питань, В – за зворотними. Тобто, із суми балів з «прямих» питань необхідно відняти суму балів з «зворотним» питанням. Далі результати порівнюються за рівнями: 0-10 – низький рівень розвиненості «когнітивного» показника, 11-20 – середній рівень розвиненості, 21-30 балів – високий рівень розвиненості показника.

Аналіз результатів за адаптованою методикою М. Манойлової показав, 11 дітей (45%) мають середній рівень розвитку показника, це свідчить, що вони здатні не повною мірою ідентифікувати і називати свій власний емоційний стан, а, лише на інтуїтивному рівні можуть визначати емоції інших людей. Високий рівень продемонструвало 5 дітей (30%), у них розвинута здатність ідентифікувати та вербально визначати свій власний емоційний стан, та емоційний стан інших, а також розуміти причину їх виникнення. Низький рівень мають 5 дітей молодшого шкільного віку (25%), що свідчить, що вони можуть ідентифікувати свій емоційний стан, і, навіть, визначати емоції інших людей.

Якісний аналіз результатів показав, що найбільше позитивних відповідей було дано дітьми на питання, що відображають ситуації розуміння власних емоцій. Найменша кількість була дана в ситуаціях, спрямованих на розуміння емоцій інших людей. Діти, які активно брали участь у методиці, давали повні відповіді та виявляли зацікавленість – показали високий рівень розвитку самосвідомості. Вони здатні ідентифікувати власні емоції, вербалізувати їх, а також зчитувати емоції інших і розуміти причину їх виникнення.

Данило П. та Артем А., відповідаючи на друге запитання, додали, що завжди шукають причину сварки, щоб наступного разу уникнути її. У питаннях про розпізнавання емоцій інших людей Таня М. додала, що без особливих зусиль розпізнає емоції своїх подруг і батьків, навіть, якщо вони нічого не говорять. А Аня Б. переконана у тому, що під час розмови потрібно підлаштовувати міміку та жести, щоб партнеру був зрозумілий сенс розмови. Ярослава Л. сказала, що завжди може зрозуміти, чому сталася сварка з подругою, завжди щосили намагається її запобігти. Маша Ч. Завжди знає, чому вона сміється, чи чому плаче і чому ці почуття проявляють інші.

Наприклад, Оля П., Саша Ч., Данило К. найчастіше розуміють емоції, які вони відчувають, проте не завжди можуть пояснити, чому їх однокласники проявляють ті чи ті емоції, є ситуації, які вони не можуть розпізнати, наприклад, коли людина намагається приховати емоції. або починає плакати. Однак інші учні, Олена С., Даша Т., Настя О., Люда З., Марина Д. Максим Х., у деяких ситуаціях можуть визначити причину виникнення емоцій в інших, за умови, що самі усвідомлюють цю емоцію. Олег М., Сергій Р., Олеся Р., Гриша З., Оксана Ф. мають низький рівень розвитку когнітивного показника, вони часто давали відповідь «не знаю», вагалися у відповідях.

Результати проведення даного діагностичного завдання представлені на рис. 2.1.

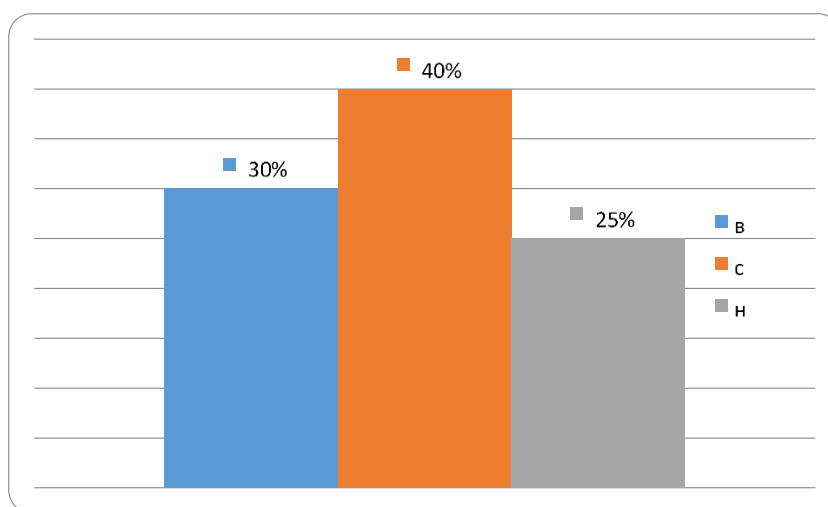

Рис.2.1. Рівень розвиненості показника «когнітивний»

Адаптація методики «Комунікативні та організаторські схильності»
В. Синявський, В. Федорошин.

Мета: виявити рівень розвиненості показника «поведінковий».

Методика проведення: на кожне запитання слід відповісти «так» чи «ні».
Якщо ви невпевнені у виборі відповіді, необхідно все-таки схилитися до відповідної альтернативи (+) або (-).

Текст опитувальника:

1. Чи багато у Вас друзів, з якими постійно спілкуєтеся?
2. Чи часто ваші друзі погоджуються з вашою думкою?
3. Якщо помітите, що хтось із ваших товаришів засмучений, чи зможете його підтримати?
4. Чи маєте Ви бажання знайомитися з новими цікавими людьми?
5. Чи вірно, що Вам приємніше і простіше проводити час із книгами чи за якимось іншим заняттям, ніж із людьми?
6. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас за віком?
7. Чи правда, що для підтримки дружби не потрібно докладати зусиль?
8. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
9. Чи правда, що від Вас складно отримати підтримку у важких ситуаціях?
10. Чи правда, що у Вас немає сварок з друзями, коли вони не тримають своє слово?
11. Чи прагнете Ви при нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
12. Чи дратують Вас оточуючі люди, і чи хочеться Вам побути одному?
13. Чи правда, що Ви невпевнено почуваєтеся, коли бачите сльози друга чи подруги?
14. Чи подобається Вам постійно перебувати серед людей?

15. Чи відчуваєте Ви почуття утруднення, незручності чи сором'язливості, якщо доводиться виявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?

16. Чи правда, що ви стомлюєтесь від частого спілкування з товаришами?

17. Чи правда, що про Вас можна сказати, що ви багато робите для дружби з людиною?

18. Чи правда, що Ви почуваетесь невпевнено серед малознайомих Вам людей?

19. Чи правда, що Ви рідко прагнете доказу своєї правоти?

20. Чи вважаєте Ви, що Вам не доставляє особливих труднощів внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?

21. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?

22. Чи вірно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо вона не була одразу прийнята Вашими товаришами?

23. Чи правда, що Ви знаєте, чому Ваші друзі відчувають ті чи інші емоції?

24. Чи правда, що Ви не почуваетесь досить впевненим і спокійним, коли доводиться говорити щось велике групі людей?

25. Чи правда, що у вас багато друзів з якими ви давно знайомі?

26. Чи часто ви бентежитесь, відчуваєте незручність у спілкуванні з малознайомими людьми?

27. Чи правда, що Вам не важко розсмішити людину?

Обробка результатів та інтерпретація

Отримані результати порівнюються з ключем: відповіді "так" на такі питання: 1, 2, 4, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 25; та "ні" на запитання: 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 27

- ід 0 до 13 – низький рівень;
- від 14 до 20 – середній рівень;
- від 21 до 27 – високий рівень.

Аналіз результатів із модифікації методики «Комунікативні та організаторські схильності» В. Синявського та В. Федорошина показав, що 8 дітей (40%) мають середній рівень, вони здатні вступати в міжособистісні відносини, а також виявляти чутливість до емоцій інших людей, але не завжди готовий сприяти їхньому перетворенню. Стільки ж відсотків дітей (40%) мають високий рівень, це говорить про те, що діти здатні вступати, і здатні бути чутливими до емоцій інших людей, а також сприяти їхньому перетворенню. Низький рівень мають 4 молодших школяра (20%), що свідчить про нездатність вступати у задовільні та позитивні міжособистісні стосунки з іншими людьми, а також бути чутливим до емоцій інших людей та сприяти їхньому перетворенню.

Якісний аналіз результатів за даною методикою говорить про те, що учні, що знаходяться на високому рівні з легкістю вступають у міжособистісні відносини з іншими людьми, виявляючи чутливість до їх емоцій, а також здатні сприяти перетворенню їх емоцій. Оля П., Олена С., Діма Г., Настя О., Данило П, Данило К., Ярослава Л. не замислюючись відповіли на більшість питань правильно. Вони мають багато друзів, з якими знайомі давно, ситуації нових знайомств не викликають у них збентеження, і вони із задоволенням підтримують дружні стосунки і що важливо вміють і знають, як підтримати близьку людину – посприяти перетворенню емоцій.

Учні, що знаходяться на середньому рівні, такі як: Аня Б., Саша Ч., Маша У., Артем А. довше відповідали на запитання, ніж попередня група учнів, проте вони так само мають багато друзів – вони з легкістю вступають у міжособистісні стосунки, але вони не завжди готові сприяти перетворенню емоцій, незважаючи на те, що здатні проявляти чутливість до їх емоцій. Люда С., Марина Д., Гриша З., Маша У., Оксана Ф. теж мають багато друзів, але вони з'явилися у них не так давно, проте учні завжди готові виявляти чутливість, але не здатні адекватно сприяти перетворенню їх емоцій. Олег М., Сергій Р., Олеся Р., Максим Х. - знаходяться на низькому рівні. Ці учні відповідали довго і часто помилялися у відповідях, у кожного є труднощі у тому, щоб познайомитися з новою людиною

і виявити чутливість до її емоцій. У Олега М., Олесі Р., Максима Х. не змогли відповісти на всі питання, при уточнюючих питаннях вдалося з'ясувати, що у кожного, хто навчається, є друг, і з новими людьми вони знайомитися не хочуть.

Результати проведення діагностичного завдання представлені на рис.2.2.

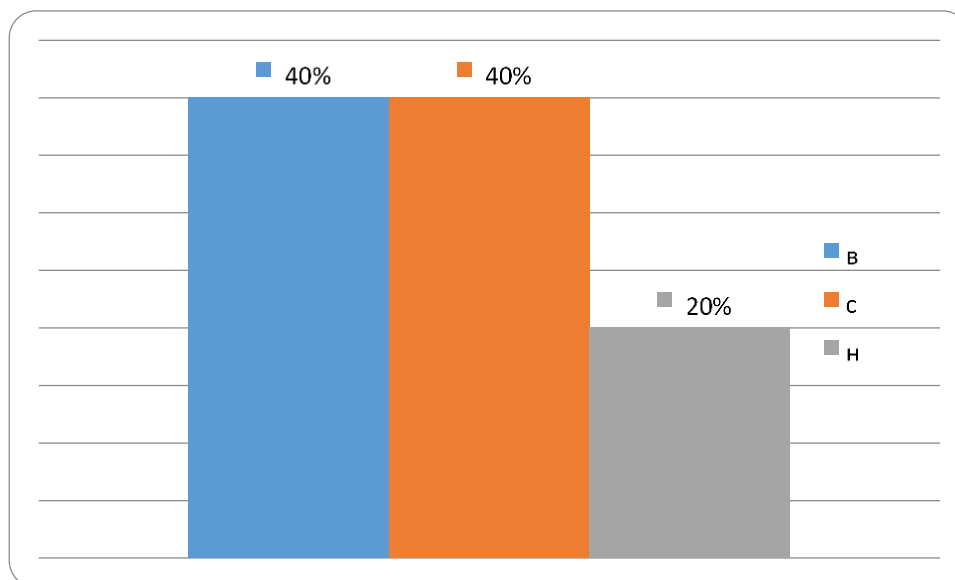

Рис 2.2. Результат розвиненості показника «поведінковий»

Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження дозволяє зробити такі висновки: на констатувальному етапі виявили переважно середній рівень розвиненості емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. Дані констатувального етапу роботи показують, що рівні розвиненості емоційного інтелекту перебувають 5 (25%) учнів, середньому перебуває 9 (45%) учнів, низькому рівні розвиненості емоційного інтелекту перебуває 6 (30%) учнів. Учні здатні не повною мірою ідентифікувати власний емоційний стан та причину його появи, на інтуїтивному рівні ідентифікували емоційний стан іншої людини, не усвідомлюючи причину їх появи, відчують труднощі при регулюванні емоційного стану на позитивний за допомогою рефлексії, але здатні вступати в позитивні міжособистісні стосунки з іншими людьми, виявляючи чутливість до їх емоцій.

Робота на констатувальному етапі дозволила нам виявити необхідність розробки педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. Таким чином, аналіз результатів констатувальної діагностики дозволив зробити висновок про необхідність реалізації виділених педагогічних умов, розроблених етапів розвитку у молодших школярів емоційного інтелекту.

2.3. Експериментальна методика розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання

На основі результатів проведеної первинної діагностики був організований формувальний етап експерименту. Він проводився на базі Червонокосянтинівського ліцею Петрівської селищної ради Олександрійського району Кіровоградської області. Основною метою експерименту стала перевірка ефективності педагогічних умов та їх позитивного впливу на реалізацію методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання.

Експериментальне дослідження базувалося на дотриманні основних педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, визначених та охарактеризованих нами у першому розділі даної роботи. Зокрема, нами було визначено, що розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках буде ефективним за таких педагогічних умов:

1. Включення елементів інтегрованого навчання у процес початкової школи;
2. Поєднання різних навчальних предметів в умовах інтегрованого навчання;
3. Розвиток в учнів уміння усвідомлювати свої, емоції інших, керувати ними у навчальній діяльності;
4. Активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, формування в них позитивного ставлення до навчання, інтересу до знань.

Відповідно до теоретичних позицій експериментального дослідження та результатів проведеної первинної діагностики розроблено методику розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання, яка являє собою єдність педагогічних умов, етапів, змісту, моніторингу та результатів навчальної діяльності учнів.

Готуючи той, чи інший інтегрований урок, ми враховували тему і зміст предметів, які інтегруються, найдоцільніші методичні засоби і прийоми, конкретні умови, в яких проводитиметься урок, рівень підготовки учнів.

Для розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у навчальному процесі при проведенні інтегрованих уроків ми забезпечували:

- правильне співвідношення репродуктивної і продуктивної діяльності;
- раціональне поєднання індивідуальних і групових форм роботи;
- використання методів проблемного навчання;
- активізація розумової діяльності на всіх етапах уроку;
- постійне стимулювання в учнів пізнавальної активності;
- врахування вікових, психологічних особливостей учнів;
- уміле включення емоційного матеріалу;

Навчальний процес ми будували так, щоб максимально залучити учнів до процесу пізнання. З цією метою ми використовували цілісну, логічно обґрунтовану систему інтегрованих завдань (завдання, які мають за мету синтез змісту (способів пізнання) з декількох тем, розділів програми або видів діяльності навколо однієї теми) [85, с. 46].

У процесі формувального етапу експерименту нами була розроблена й реалізована експериментальна методика розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання. Удосконалення усвідомлення дітьми емоцій здійснювалася у вигляді питань, стимулюючих актуалізацію відомих дітям емоцій, і навіть методів, збагачують емоційний

досвід дітей («Які емоції ви знаєте?», «Як виражаються емоції?», «Які ситуації народжують емоції?» «Чи може емоція змінити ситуацію» та ін.). Також на заняттях застосовувалися різні завдання, вправи: для розвитку емоційного інтелекту з метою розвитку емоційної самосвідомості, рефлексії та продуктивної взаємодії з іншими людьми

1. Які емоції виражені у цьому художньому творі (репродукція картини, музичний твір, вірш)?

2. Які емоції викликає в тебе цей твір (репродукція картини, музична п'єса, вірш)?

3. Яка ситуація у житті автора твору, по-твоєму призвела до появи цієї емоції?

4. Які емоції хотів викликати автор у нас своїм твором?

Конспекти інтегрованих уроків ми навели в додатку.

З метою розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у навчальний процес ми ввели такі компоненти, які є невід'ємними складовими інтегрованих уроків:

– змістова складова – правильне співвідношення між знаннями про навколишній світ, про себе, про процес пізнання;

діяльнісний компонент – опора на актуальну для даного періоду діяльність спілкування, створення умов для ефективного виконання завдань даного вікового періоду;

мотиваційний компонент – опора на мотиви, які спонукають учня до діяльності, спрямованої на засвоєння знань; актуалізація сформованих позитивних мотиваційних установок;

комунікативний компонент – врахування особливостей спілкування молодших школярів, забезпечення безпосереднього та контактного спілкування;

емоційний компонент – врахування специфіки емоційної сфери, забезпечення емоційного комфорту студента під час навчального процесу,

пріоритетність позитивних емоцій, побудова навчального процесу на оптимістичній гіпотезі;

дитиноцентричний компонент – дитина є центром виховного процесу: відносини між нею та навколишнім світом (дитина та матеріальний світ, дитина та природа, дитина та інші люди тощо), індивідуальний характер виховання і навчання.

Інтегровані уроки допомогли нам різнобічно та систематично сформувати необхідні уявлення та поняття. Різні види діяльності, присутні на уроці, зробили його цікавим, не давали дітям втомитись, підвищували інтерес до навчання та школи в цілому. При плануванні та проведенні інтегрованих уроків ми дотримувалися таких дидактичних, виховних і розвиваючих вимог.

1. Виховні вимоги до інтегрованого уроку включають:

- чітке визначення завдань кожного предмета, інтегрованого в урок;
- раціоналізація інформаційного забезпечення уроку, оптимізація інтегрованого змісту з урахуванням суспільних та особистих потреб;
- раціональне поєднання різних форм і методів;
- творчий підхід до формування структури уроку;

Надання оперативного зворотного зв'язку.

2. Навчальні вимоги до інтегрованого уроку включають:

- визначення виховних можливостей навчального матеріалу, діяльності на уроці;
- постановка лише тих навчальних завдань, які органічно впливають із цілей і змісту навчальної роботи;
- уважне та гуманне ставлення до учнів, дотримання вимог педагогічного такту, співробітництво зі школярами та зацікавленість у успіхах других;
- формування життєво важливих якостей: охайності, відповідальності, самостійності, уважності, чесності, колективізму тощо.

3. Розвивальні вимоги до інтегрованого уроку включають:

- формування та розвиток в учнів позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, інтересів, творчої ініціативи та активності;
- вивчення та врахування рівня розвитку та психологічних особливостей учнів, проектування «зони найближчого розвитку»;
- проведення інтегрованого уроку на поглибленому рівні, стимулювання нових якісних змін у розвитку.

Застосування інтегрованого підходу у навчанні сприяло розширенню соціально-пізнавального досвіду учнів відповідно до конкретних навчальних завдань, поставлених учителем, інтенсивному розвитку учнів в аспекті обраної теми; формування інтересу до подій і явищ дійсності, розвиток особистості, розвиває загальнонавчальні здібності дітей.

Використання інтеграції у навчальному процесі сприяло формуванню у молодших школярів таких компетентностей:

- ціннісний і змістовний (розуміння мети уроку, важливості вивчення теми);
- загальна культура (культура мовлення, почуття патріотизму, історичні відомості про рідний край);
- інформаційна (робота з комп'ютером, уміння самостійно добирати необхідний матеріал);

комунікативність (уміння працювати в групах, слухати, спілкуватися).

Ми виявили, що проведення інтегрованих уроків забезпечило формування в учнів цілісної системи уявлень про навколишній світ, взаємовідносини людей у світі, їх взаємозв'язки та взаємозалежність; сприяли поглибленню умінь спілкуватися, проявляти позитивні емоції, гальмувати негативні.

2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи

Після реалізації педагогічних умов, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на інтегрованих уроках на підсумковому етапі нашої роботи, було проведено контрольну діагностику, проведено зіставлення отриманих результатів з результатами констатувальної діагностики, дано об'єктивну оцінку ефективності розроблених педагогічних умов, підведено підсумки та оформлено висновки дослідження.

На контрольному етапі даної дослідно-пошукової роботи ми ставили собі такі завдання:

1. Виявити наявний рівень розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку.
2. Провести якісний та кількісний аналіз отриманих даних результатів дослідження.
3. Провести порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапу даної роботи.
4. Виявити динаміку розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку чи його відсутність.

Для виявлення рівня розвиненості емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку було визначено діагностичні завдання, які докладно описані нижче.

Рівень розвитку здатності ідентифікувати та вербально визначати власний емоційний стан, емоції інших людей, причину їх виникнення; здатності адекватно оцінювати емоційний стан, регулювати емоційні стани на основі рефлексії, змінювати небажаний емоційний стан на оптимістичний, що сприяє досягненню успіху; та здатності вибудовувати задовольняючі, позитивні міжособистісні стосунки, бути чутливим до емоцій інших людей, сприяти перетворення емоцій визначався за дев'ятибальною системою: високий рівень – 8-9 балів, середній рівень – 5-7 балів, низький рівень – 1-4 бали. Дані кількісні

показники були складені із суми балів, отриманих дитиною в результаті проходження діагностичних методик, кожний з яких можна було отримати від 1 до 3 балів.

Для виявлення рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на контрольному етапі дослідницької роботи було обрано такі діагностичні методики та адаптовано до нашого дослідження:

1. Методика діагностики емоційного інтелекту

М. Манойловаї (адаптована для нашого дослідження) [52].

2. Методика «Комунікативні та організаторські схильності»

В. Синявський, В. Федорошина (адаптована для нашого дослідження).

Методика діагностики емоційного інтелекту М. Манойлович.

Мета: виявити рівень розвиненості показника "когнітивний".

Інструкція: уважно прочитайте наступні 20 тверджень і оцініть їх за п'ятибальною шкалою. Кожному твердженню надавайте бал, який найбільше підходить особисто Вам, за наступною шкалою: 4 – завжди; 4 – найчастіше; 3 – рідко; 1 – ніколи. Запитання:

1. Я чітко усвідомлюю свої почуття та емоції.

2. У публічних виступах у мене відсутні емоції.

3. Я уважно слухаю друзів під час розмови.

4. Приймати рішення під час сварки необхідно одразу.

5. Я однаково усвідомлюю свою вразливість і силу.

6. Коли я проявляю свої почуття, мені важливо, що про мене подумують оточуючі.

7. Я уважний до почуттів інших.

8. Розбіжності я намагаюся, усувати одразу, як їх виявив.

9. Мені вдається приховувати неприязнь до поганої людини.

10. У спілкуванні з друзями я можу думати про щось своє.

11. Я спілкуюся з друзями так, щоб вони пишалися своїми успіхами.

12. Я не звертаю увагу на почуття та настрої однокласників при виконанні спільної справи.

13. Я легко висловлюю симпатію до іншої людини.

14. Близькі люди часто кажуть мені не бути похмури.

15. Я розумію чужі почуття, навіть якщо суперечка відбувається на підвищених тонах.

16. Мені байдужі почуття інших, що виникають у ході спільної роботи.

17. Я довіряю своїм почуттям під час прийняття серйозних рішень.

18. Мені важко дивитися просто в очі малознайомій людині.

19. Мені важливо, які почуття та емоції призвели до сварки.

20. Мені однаково, що відчуває неприємна мені людина.

Ключ для оцінювання отриманих результатів:

Питання	Завжди	Часто	Рідко	Ніколи
«Прямі» 1,5,9,13,17,21,25,29,33,37	4	3	2	1
«Зворотні» 261014182226303438	4	3	2	1

Опрацювання результатів:

Відповідно до ключа розраховується сума балів з «прямих» та «зворотних» питань. Потім розраховується індекс за формулою $A-B$, де A – сума балів із «прямих» питань, B – за зворотними. Тобто, із суми балів із «прямих» питань необхідно відняти суму балів із «зворотних» питань. Далі результати порівнюються за рівнями: 0-10 – низький рівень розвиненості когнітивного показника, 11-20 – середній рівень розвиненості, 21-30 балів – високий рівень розвиненості показника.

Аналіз результатів за адаптованою методикою М. Манойлової показав, 8 дітей (40%) мають середній рівень розвитку показника, це свідчить, що вони здатні повною мірою ідентифікувати і називати свій власний емоційний стан, і лише на інтуїтивному рівні визначати емоції інших людей. Високий рівень продемонстрували 12 дітей (60%), у них розвинена здатність ідентифікувати та

вербально визначати власні емоції стан та емоції інших, а також розуміти причину їх виникнення. Низький рівень розвиненості когнітивного показника не було виявлено.

Якісний аналіз результатів показав, що найбільше позитивних відповідей було дано дітьми на питання, що відображають ситуації розуміння власних емоцій. Найменша кількість була дана у ситуаціях, спрямованих на розуміння емоцій інших людей. Діти, які активно брали участь у методиці, давали повні відповіді та виявляли зацікавленість – показали високий рівень розвитку самосвідомості. Вони здатні ідентифікувати власні емоції, вербалізувати їх, а також зчитувати емоції інших і розуміти причину їх виникнення.

Настя П. найшвидше правильно справляється з відповідями на запитання, тому що вона вважає, що потрібно бути уважним до того, що відчуваєш. Данило П. та Артем А., відповідаючи на друге запитання, додали, що завжди шукають причину сварки, щоб наступного разу уникнути її. Данило К. вірно відповідаючи на запитання, зробив акцент на тому, що важливо приділяти увагу своїм почуттям при ухваленні всіх рішень, а Діма Г. уточнює, що справи перестають існувати, якщо вони не викликають емоцій.

Олена С. не припустилася жодної помилки у відповідях, посилаючись на те, що важливо бути не просто розумним, а й веселим. У питаннях про розпізнавання емоцій інших людей Таня М. додала, що без особливих зусиль розпізнає емоції своїх подруг і батьків, навіть, якщо вони нічого не говорять. Оля П, відповідаючи на уточнююче питання, каже, що власні почуття такі ж важливі, як і почуття друзів. А Аня Б. переконана у тому, що під час розмови потрібно підлаштовувати міміку та жести, щоб партнеру був зрозумілий сенс розмови. Ярослава Л. сказала, що завжди може зрозуміти, чому сталася сварка з подругою, завжди щосили намагається її запобігти. Саша Ч. також як і Маша У. завжди знає, чому вона сміється або чому плаче і чому ці почуття виявляють інші.

Наприклад, Олег М., Сергій Р., Олеся Р. найчастіше розуміють емоції, які вони відчувають, проте не завжди можуть пояснити, чому їх однокласники

виявляють ті чи інші емоції, є ситуації, які вони не можуть розпізнати, наприклад, коли людина намагається приховати емоції або починає плакати. Однак інші учні, Даша Т, Люда С., Марина Д. Максим Х., Гриша З., Оксана Ф. у деяких ситуаціях можуть визначити причину виникнення емоцій в інших, за умови, що самі усвідомлюють цю емоцію.

Результати проведення цього діагностичного завдання на рис. 2.3.

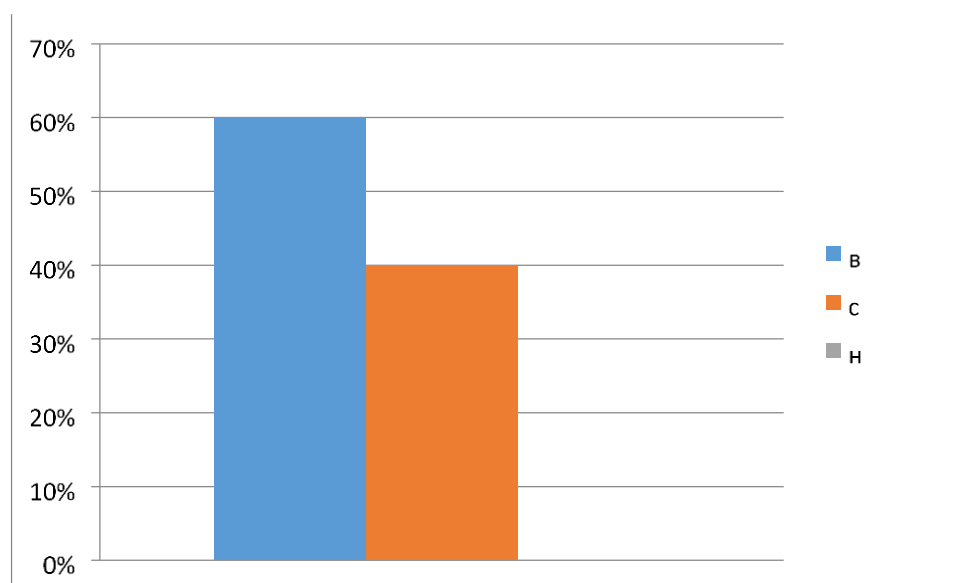

Рис. 2.3 Рівень розвиненості показника «когнітивний» на підсумковому етапі

Якісний аналіз за даною методикою показав, кількість учнів з високим та середнім рівнем рівні, кожному з цих рівнів відповідає 10 учнів. Ті, хто навчаються, відчувають труднощі в управлінні власними емоціями, переключенні емоцій з позитивних на негативні, у зберіганні емоційного стану, що сприяє досягненню успіху та мають середній рівень розвиненості показника «самоконтроль». Сергій Р., Гриша З., Максим Х., Оксана Ф. Р відповіли, що колір обличчя не змінюється при збентеженні, але можуть легко заплакати від образи. Оля П., Люда С., Марина Д, Ярослава Л., говорять про те, що в хвилюючі моменти їх кидає в жар, але вони не почуваються розгублено. Данило К. стає

дуже дратівливим, коли сердиться, але відчувається впевнено у хвилюючих ситуаціях. У всіх, хто навчається із середнім рівнем розвитку показника, спостерігаються проблеми у перемиканні емоцій з негативних на позитивні, а також із підтриманням стану, що сприяє досягненню успіху.

Високий рівень мають Саша Ч., Данило П., Таня М, Маша Ч., Артем А., Аня Б. Олена С. Діма Г. Настя О. Марина Д. – це дуже емоційні учні здатні до гнучкого перемикання та саморегуляції емоційних проявів. У них переважають позитивні емоційні прояви, так само вони здатні входити в емоційний стан, що сприяє досягненню успіху. Саша Ч., Таня М., Маша У. мають такі особливості, при яких у них червоніє обличчя, зникає голос, але у них часто переважає гарний стійкий настрій. Данил П, Артем А., часто дратуються, але швидко справляються зі своїми емоційними проявами, зазвичай переважає гарний настрій, вони досить швидко абстрагуються від неприємних ситуацій. Аня Б. Олена С. Настя О. Марина Д. виробили механізми, які допомагають поміняти емоційний стан на оптимістичний, а у Діми Г. З легкістю виходить входити в емоційний стан, що призводить до успіху.

Результати проведення діагностичного завдання «Розвиток емоційності» у представлені на рис.2.4.

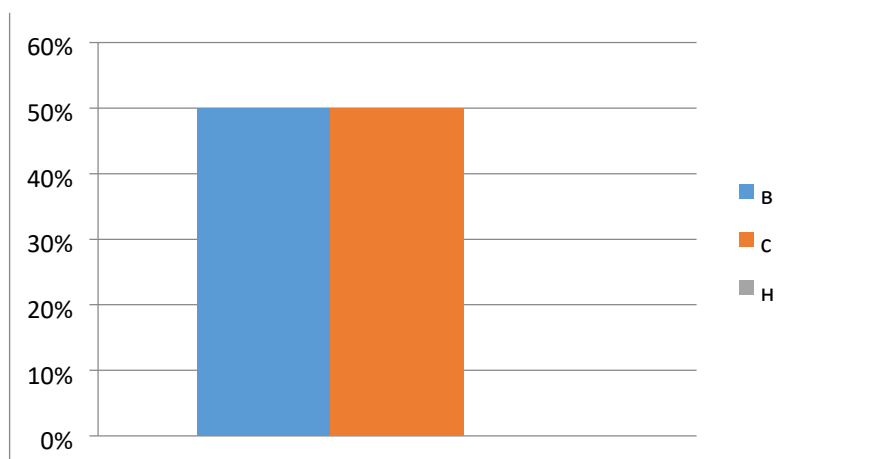

Рис.2.4. Рівень розвиненості показника "регуляторний"

Модифікація методики «Комунікативні та організаторські схильності» В. Синявський, В. Федорошин.

Ціль: виявити рівень розвиненості поведінкового показника.

Інструкція: на кожне запитання слід відповісти «так» чи «ні». Якщо ви не впевнені у виборі відповіді, необхідно все-таки схилитися до відповідної альтернативи (+) або (-).

Текст опитувальника:

1. Чи багато у Вас друзів, з якими _ постійно спілкуєтесь?
2. Чи часто _ ваші друзі погоджуються з вашою думкою?
3. Якщо помітите, що хтось із ваших товаришів засмучений, чи зможете його підтримати?
4. Чи маєте Ви бажання знайомитися з новими цікавими людьми?
5. Чи вірно, що Вам приємніше і простіше проводити час із книгами чи за якимось іншим заняттям, ніж із людьми?
6. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас за віком?
7. Чи правда, що для підтримки дружби не потрібно докладати зусиль?
8. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти з незнайомими людьми?
9. Чи правда, що від Вас складно отримати підтримку у важких ситуаціях?
10. Чи правда, що у Вас немає сварок з друзями, коли вони не тримають своє слово?
11. Чи прагнете Ви при нагоді познайомитися і поговорити з новою людиною?
12. Чи _ дратують Вас оточуючі люди, і чи хочеться Вам побути одному?
13. Чи правда, що Ви невпевнено почуваетесь, коли бачите сльози друга чи подруги?
14. Чи подобається Вам постійно _ перебувати серед людей?
15. Чи відчуваєте Ви почуття утруднення, незручності чи сором'язливості, якщо доводиться виявити ініціативу, щоб познайомитися з новою людиною?

16. Чи правда, що ви стомлюєтеся від частого спілкування з товаришами?
17. Чи правда, що про Вас можна сказати, що ви багато робите для дружби з людиною?
18. Чи правда, що Ви почуваетесь невпевнено серед малознайомих Вам людей?
19. Чи правда, що Ви рідко прагнете доказу своєї правоти?
20. Чи вважаєте Ви, що Вам не доставляє особливих труднощів внести пожвавлення в малознайому Вам компанію?
21. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих невеликою кількістю людей?
22. Чи вірно, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо вона не була одразу прийнята Вашими товаришами?
23. Чи правда, що Ви знаєте, чому Ваші друзі відчувають ті чи інші емоції?
24. Чи правда, що Ви не почуваетесь досить впевненим і спокійним, коли доводиться говорити щось велике групі людей?
25. Чи правда, що у вас багато друзів, з якими ви давно знайомі?
26. Чи часто ви бентежитесь, відчуваєте незручність при спілкуванні з малознайомими людьми?
27. Чи правда, що Вам не важко розсмішити людину?

Обробка результатів та інтерпретація

Отримані результати порівнюються з ключем: відповіді "так" на такі питання: 1, 2, 4, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 25; та "ні" на запитання: 3, 5, 6,7, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 24, 26, 27 від 0 до 13 – низький рівень розвиненості показника «поведінковий»;

- від 14 до 20 – середній рівень;

- від 21 до 27 – високий рівень розвиненості показника «поведінковий».

Аналіз результатів із модифікації методики «Комунікативні та організаторські схильності» В. Синявського та В. Федорошина показав, що б учнів (40%) мають середній рівень, вони здатні вступати в міжособистісні

відносини, а також виявляти чутливість до емоцій інших людей, але не завжди готовий сприяти їхньому перетворенню. 10 учнів (55%) мають високий рівень, це говорить про те, що діти здатні вступати, і здатні бути чутливим до емоцій інших людей, а також сприяти їхньому перетворенню. Низький рівень мають 4 молодших школяра (20%), що свідчить про неспроможність вступати у задовольні та позитивні міжособистісні стосунки з іншими, а також бути чутливими до емоцій інших.

Якісний аналіз результатів за даною методикою говорить про те, що учні, що знаходяться на високому рівні з легкістю вступають у міжособистісні відносини з іншими людьми, виявляючи чутливість до їх емоцій, а також здатні сприяти перетворенню їх емоцій. Оля П., Олена С., Діма Р., Настя О., Данило П, Данило К., Ярослава Л., Саша Ч., Маша У., Артем А., не замислюючись відповіли правильно на запитання. Вони мають багато друзів, з якими знайомі давно, ситуації нових знайомств не викликають у них збентеження, і вони із задоволенням підтримують дружні стосунки і що важливо, вміють і знають, як підтримати близьку людину – посприяти перетворенню емоцій.

Учні, що перебувають на середньому рівні, такі як: Аня Б., Марина Д., довше відповідали на запитання, ніж попередня група учнів, однак вони так само мають багато друзів, вони з легкістю вступають у міжособистісні стосунки, але вони не завжди готові сприяти перетворення емоцій, незважаючи на те, що здатні проявляти чутливість до їх емоцій. Люда С., Гриша З., Маша У., Оксана Ф. теж мають багато друзів, але вони з'явилися у них не так давно, проте учні завжди готові проявляти чутливість, але не здатні адекватно сприяти перетворенню їх емоцій. Олег М., Сергій Р., Олеся Р., Максим Х. знаходяться на низькому рівні, дані учні зазнають труднощів у тому, щоб познайомитися з новою людиною і проявити чутливість до її емоцій.

Результати проведення діагностичного завдання на рис.2.5.

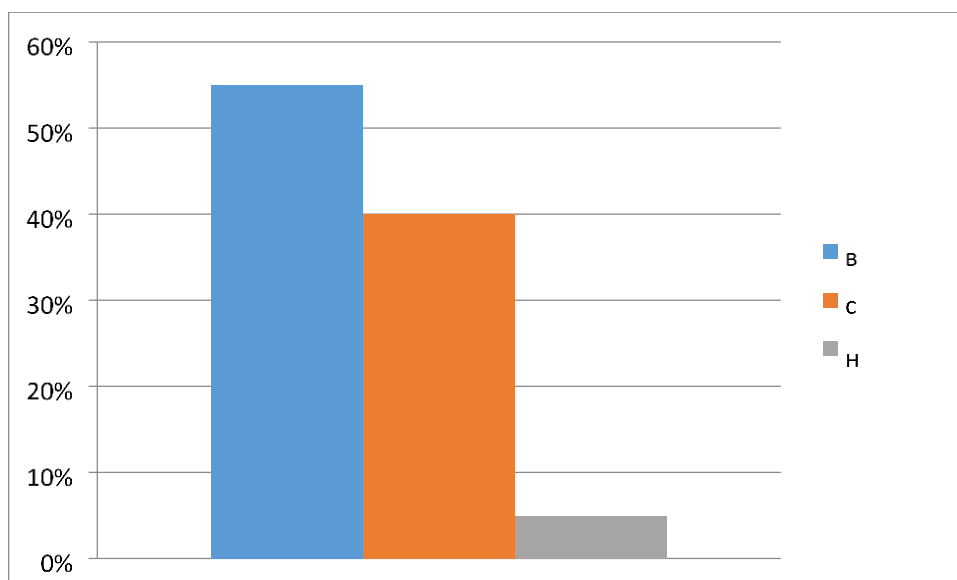

Рис.2.5. Результат розвиненості показника «поведінковий» на контрольному етапі

Кількісний та якісний аналіз результатів дослідження дозволяє зробити такі висновки:

На контрольному етапі роботи було виявлено переважно високий рівень розвиненості емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. На високому рівні розвиненості емоційної сфери перебувають 12 учнів (60%). На середньому рівні розвиненості перебуває 8 учнів (40%). На низькому рівні розвитку емоційного інтелекту учні відсутні.

Після закінчення уроків в учнів збільшився рівень розвитку емоційного інтелекту, вони стали свідоміше ставитися до власних емоцій, до емоцій інших людей, стали розуміти причину їх виникнення і те, як можна їх регулювати за допомогою рефлексії – ставати на їх місце, що сприяє успіху, а також навчилися вступати у доброзичливі взаємини та сприяти зміні емоцій інших людей. Можна дійти висновку, що розроблена нами програма виявилася ефективною, оскільки сприяла ефективному розвитку емоційного інтелекту та дала позитивний результат в особистісному розвитку дітей молодшого шкільного віку. Таким чином, якісний та кількісний аналіз підтвердив, що розроблені нами педагогічні

умови розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку у позаурочній діяльності є ефективними.

Висновки до розділу 2

1. Нами була проведена експериментальна робота, яка передбачала три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Під час констатувального етапу дослідження було проведено діагностику початкового рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів експериментальної та контрольної груп. Результати діагностичної роботи показали, що в експериментальному класі високий рівень розвитку емоційного інтелекту мають 12 % учнів, у контрольному класі – 12,5 %. Достатній рівень показали 28 % дітей експериментального класу і 29,2 % учнів контрольного класу. Середній рівень мають 32 % учнів експериментального класу і 37,5 % учнів контрольного класу. Низький рівень показали 24 % учнів експериментального класу і 20,8 % учнів контрольного класу.

2. З метою підвищення рівня розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів ми провели формувальний етап експериментального дослідження, суть якого полягала у включенні до навчального процесу експериментального класу розробленої нами методики розвитку емоційного інтелекту початкових класів, у якій провідна роль належить інтегрованому навчанню. Розроблена методика розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання враховувала єдність педагогічних умов, етапів, змісту та результатів навчальної діяльності учнів. Готуючи інтегровані уроки, нами було враховано тему і зміст предметів, які інтегруються, найдоцільніші методичні засоби і прийоми.

3. Під час контрольного зрізу нами була здійснена повторна діагностика розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в експериментальній та контрольній групах, яка показала, що після проведення формувальної частини

експерименту підвищився рівень розвитку емоційного інтелекту учнів експериментального класу. У контрольному класі суттєві зміни не відбулися. Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив ефективність запропонованої методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в експериментальному класі, на відміну від контрольного. Були отримані такі результати: високий рівень – в експериментальному класі – 20 %, у контрольному – 12,5 % учнів; достатній – в експериментальному – 40 %, у контрольному – 29,2 % учнів; середній – в експериментальному класі – 28 %, у контрольному – 37,5 % учнів; низький – в експериментальному – 12 %, у контрольному – 20 % учнів.

4. Результати дослідження дають підстави вважати, що експериментальна програма забезпечила ефективний розвиток емоційного інтелекту молодшого школяра. Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася, мета роботи досягнута.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення наукової літератури й за результатами проведення дослідно-експериментальної роботи зроблено такі висновки:

Дослідження психолого-педагогічних аспектів розвитку емоційного інтелекту є актуальною проблемою сучасної освіти. Аналіз психологічної та педагогічної літератури дає підстави стверджувати про наявність різних підходів до трактування поняття «емоційний інтелект». Встановлено, що емоційного інтелекту є одним з базових понять, що використовується для пояснення рушійних сил поведінки, діяльності людини.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що у науковій літературі емоційний інтелект трактують з двох позицій: 1) як щось таке, що пов'язане із когнітивною сферою, особистими цілями, мотивами та цінностями людини і те, що мотивує її до діяльності; 2) група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій та емоцій оточуючих, тобто допомагають успішно діяти за будь-яких обставин. Люди з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють почуття та ефективно керують своєю емоційною сферою, як результат – комунікація з оточуючим світом вибудовується ефективніше й швидше.

Нами була проведена експериментальна робота, яка передбачала три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Під час констатувального етапу дослідження було проведено діагностику початкового рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів експериментальної та контрольної груп. Результати діагностичної роботи показали, що в експериментальному класі високий рівень емоційного інтелекту мають 12 % учнів, у контрольному класі – 12 %; достатній рівень – 28 % дітей експериментального класу і 29,2 % учнів контрольного класу; середній рівень – 32 % учнів експериментального класу і 37,1 % учнів контрольного класу; низький рівень – 24 % учнів експериментального класу і 20,8 % учнів контрольного класу.

З метою підвищення рівня розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів, ми провели формувальний етап експериментального дослідження, суть якого полягала у включенні до навчального процесу експериментального класу розробленої нами методики цілеспрямованого розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів, у якій провідна роль належала інтегрованому навчанню. Інтегровані уроки об'єднували знання із різних навчальних предметів, тем навколо однієї проблеми з метою інформаційного та емоційного збагачення сприймання, мислення, почуттів учня, що дає змогу пізнавати певне явище різнобічно, досягати цілісності знань. Метою навчальних занять, побудованих на інтегрованому змісті, було створення передумов для різнобічного розгляду певного об'єкта, поняття, явища, формування системного виникнення уяви, позитивно-емоційного ставлення до себе й однокласників.

Розроблена методика емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання враховувала єдність педагогічних умов, етапів, змісту, результатів навчальної діяльності учнів. Нами визначено психолого-педагогічні умови, за яких процес розвитку емоційного інтелекту молодших школярів засобами інтегрованого навчання буде ефективним. Це такі: включення елементів інтеграції у навчальний процес початкової школи; раціональне поєднання різних навчальних предметів в умовах інтегрованого навчання; формування в учнів уміння усвідомлювати свої емоції та емоції інших у навчальній діяльності; активізація пізнавальної діяльності молодших школярів, формування в них позитивного ставлення до учіння, інтересу до знань. Готуючи інтегровані уроки нами було враховано тему і зміст предметів, які інтегруються, найдоцільніші методичні засоби і прийоми.

Під час контрольного зрізу нами була здійснена повторна діагностика розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в експериментальному та контрольному класах, яка показала, що після проведення формувальної частини експерименту підвищився рівень розвитку емоційного інтелекту в учнів експериментального класу. У контрольному класі суттєві зміни не відбулися.

Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив ефективність запропонованої методики емоційного інтелекту молодших школярів в експериментальному класі. Формувальний експеримент довів правильність припущення, що лише при створенні відповідних педагогічних умов можливо сформувати високий рівень емоційного інтелекту в молодших школярів. В учнів ми визначили такі позитивні зрушення, як зростання емпатії, інтелектуально-творчої ініціативності учнів, інтересу до уроків.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що виявлені педагогічні умови, розроблені на їх основі методичні засади, методичні матеріали, експериментальна програма забезпечили ефективний розвиток емоційного інтелекту молодшого школяра. Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася, мета роботи досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В.П. Педагогіка майбутнього – педагогіка компромісу. *Вища освіта України* №3 (додаток 2), 2014р. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Т.1. С.16-18.
2. Антонюк Л. Упровадження інноваційних технологій в освітній процес. *Управління школою*. 2019. С. 88–91.
3. Амерханян С. Інтегрований урок як сучасний. *Відкритий урок*. 2012. № 7-8. С. 60-64.
4. Антонов Н. С. Інтеграційна функція навчання. Київ: Освіта, 1989. 304 с.
5. Архіпова Т. Міжпредметні зв'язки: у чому їх актуальність. *Вчитель*. 2001. №4. С.34-36.
6. Аршава І. Ф., Носенко Е.Л. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини: монографія. Д.: Вид-во ДНУ, 2008. 468с.
7. Бахарєва Л.М. Інтеграція навчальних занять у початковій школі на краєзнавчій основі. *Початкова школа*. 2006. № 8. С. 48-51.
8. Бєх І. Інтеграція як освітня перспектива. *Початкова школа*. 2002. №5. С.5-6.
9. Бицюра Ю. Інтегрована система навчання. *Завуч* (Перше вересня). 2002. №16. С.10-11.
10. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Психологічні студії Львівського університету*. 2003. С. 20-23.
11. Боковець, О. І. Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. *Габітус*. 2022. Вип. 37. С. 68-75. Бібліогр.: 34 назви. URL (Уніфікований ідентифікатор ресурсу): <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/47957>
12. Браже Т.Г. Інтеграція предметів у сучасній школі. *Література в школі*. 2004. № 5. С. 150-154.
13. Буркова Л. В. Соціономічні професії: інноваційна підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах : монографія [Текст]. Київ : Інформаційні системи, 2010. 278 с.

14. Варзацька Л. Типи інтегрованих уроків у системі компетентнісної мовної освіти. *Дивослово*. 2013. № 11. С 2-7.
15. Власова О.І. Педагогічна психологія: [навч. посібник]. К.: Либідь, 2005. 400с.
16. Вінтюк Ю. Обґрунтована класифікація мотивів: труднощі створення та шляхи їхнього подолання. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософські науки. 2008. Вип. 11. С. 278-287.
17. Воробйова В.М. Ефективне використання методу інтелект-карт на уроках : метод. посіб. Мінськ: ГБОУ «Темоцентр», 2018. 144 с.
18. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. 184 с.
19. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
20. Гончаренко С.У., І.М. Козловська Теоретичні основи дидактичної інтеграції. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 2. С. 9-18.
21. Гоулдмен Д. Эмоциональный интеллект. почему он значит больше чем IQ: Монография [Текст] [<http://www.the-village.ru/village/business/case/150061-deniel-goulman-emotsionalnyu-intellekt>].
22. Грищенко Н.В. Інтегровані уроки – один із засобів прищеплення інтересу до навчальних предметів. *Початкова школа*. 1995. № 11. С. 21-28.
23. Гузій Н.В. Дидакалогічна освіта як акмеологічний вектор професійно педагогічної підготовки освітянських кадрів. Теорія та методика професійно педагогічної підготовки освітянських кадрів: акмеологічні аспекти: монографія / керівн. авт. кол. Н. В. Гузій; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед.ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С.307–358.
24. Данілова Н. Формування мотивації навчальної діяльності. *Психолог*. 2013. № 10. С. 15-21.

25. Дерев'янка С. П. Програма розвитку емоціонального інтелекта, 2008
URL:http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/prog_raz_EQ_Derevyan ko.pdf (дата звернення: 15.08.2022).
26. Державний стандарт початкової освіти. URL:
<http://dano.dp.ua/attachments/article/303/> (дата звернення: 10.03.2022).
27. Дмитренко Г.А., Шарапатова Е.А., Максименко Т.М. Мотивація й оцінка персоналу: навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. 248 с.
28. Емоційний інтелект. Вікіпедія. URL: [www: uk.wikipedia.org](http://www.uk.wikipedia.org). (дата звернення 07.04.2022).
29. Зозуля О.В. Діагностика готовності до навчально-пізнавальної діяльності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип.27. Дрогобич, 2020. С.244-249.
30. Зарицька В. В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю: дис. докт. псих. наук. 19.00.07 Запоріжжя, 2012. 513 с.
31. Зарицька В. В. Емоційний інтелект як чинник професіоналізації сучасних фахівців гуманітарного профілю. Духовний світ особистості майбутнього педагога в умовах екологізації культурно-освітнього простору: монографія. Мелітопольський державний педагогічний університет. Мелітополь, 2015. С. 107–140.
32. Ілійчук Л. Педагогічні умови використання арт-терапії в освітньовиховному просторі початкової школи. Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. *Психолого-педагогічні науки*. 2016. № 2. С. 114-118.
33. Ігнатенко Ж. В. Що важливіше для молодого людини: рівень інтелекту IQ або емоційний інтелект EQ? Матеріали Причорноморської наук.-прак. конф. проф.-викл. (м. Миколаїв, квітень 2021 р.). Миколаїв: МНАУ, 2021. С. 17-20.

- 34.Іванчук М. Г. Основи технології інтегрованого навчання в початковій школі: навч. - метод. посіб. Чернівці: Рута, 2001. 97 с.
- 35.Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання). Чернівці: Рута, 2004. 359 с.
- 36.Іванчук М.Г. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання. *Початкова школа*. 2004. № 5. С.10-13.
- 37.Інтеграція навчального процесу в системі креативної освіти / Упор. Кузнецова О.Г. Кривий Ріг, 2014. 63 с.
- 38.Калошин В. Ф., Безносюк О. О., Лемешко Ю. П. Вплив емоцій на ефективність навчального процесу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2018. №1. С. 70-74.
- 39.Калягін Ю. М., Алексеєнко О. Л. Інтеграція шкільного навчання. *Початкова школа*. 1990. № 9. С. 28-29.
- 40.Колісник Л. О. Робоча програма навчальної дисципліни «Емоційний інтелект як ресурс». Суми: Сумський державний університет, 2017. 8 с. URL: http://ppst.sumdu.edu.ua/images/Emoc_intelekt_Kolisnuk_DZV.pdf (дата звернення: 26.04.2022).
- 41.Комаровська О. Мистецтво в новій українській школі: що змінилося? Початкова освіта: методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (колективу авторів під керівництвом О. Я. Савченко); методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. Київ: УОВЦ «Оріон», 2018. С. 122–125.
- 42.Коновець С. В. Теоретичні і методичні основи творчого розвитку майбутнього учителя образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук, 13.00.04. Київ, 2012. 471 с

43. Котик Т.М. Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи: навч.-метод. посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль: Астон, 2020. 192с.
44. Кочерга О. В. Психофізіологія учнів початкової школи : прикладні аспекти. *Початкова школа*, 2009. № 2. С. 55-59.
45. Ковальова В. І. Інтеграція навчального процесу як чинник розвитку пізнавальної активності учнів. *Початкове навчання та виховання*. 2012. № 16-18. С. 27-34.
46. Козловська І. М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дидактичні основи : монографія / За ред. С. У. Гончаренка. Львів: Світ, 1999. 302 с.
47. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко. Київ: Рад. шк., 1989. 608 с.
48. Кочерга О. В. Психофізіологія учнів початкової школи : прикладні аспекти. *Початкова школа*, 2009. № 2. С. 55-59.
49. Куліченко Л.А. Інтегровані уроки як один із засобів підвищення активності учнів на уроках. *Таврійський вісник освіти*. 2012. №1 (37). С. 250-254.
50. Лапіна Г.О. Формування мотивації навчання молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2011. № 25. С.2-25.
51. Левченко Т. Л. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах / Монографія. Вінниця : Нова книга, 2002. 512 с.
52. Манойлова М. А. Авторская методика диагностики эмоционального интеллекта МЭИ. Сеть творческих учителей. URL: <http://www.itn.u/communities> (дата звернення: 11.03.2022).
53. Мачинська Н. Інтегрований підхід у навчанні школярів початкової школи: теоретична основа та практичний аспект. *Молодь і ринок*. 2017. №9. С.31-36.

- 54.Мединська Ю. Я. Рівень емоційного інтелекту як детермінанта психологічної безпеки особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справа*. 2012. № 2. С. 354–360.
- 55.Мельник О. Підготовка вчителів початкових класів до формування емоційного інтелекту учнів. *Початкова школа*. 2019. № 11. С. 51–55.
- 56.Мартиновець Л. М. Підвищення ефективності уроку за рахунок інтеграції навчального матеріалу. Новоолександрівка, 2012. 97 с.
- 57.Мельник Е.Л. Інтегроване навчання в початковій школі: Теорія і практика. К: КАРО, 2003. 192 с.
- 58.Милославська О. В. Емоційний інтелект як складова комунікативної компетентності студентів: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, психологія особистості». Харків, 2011. 20 с.
- 59.Мірошніченко Т. Запровадження арт-терапії в освітньо-виховний простір початкової школи : історико-методичний аспект. Педагогічні науки. 2012. Вип. 3. С. 26-30.
- 60.Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / za zag. red. H.M. Bıbık. Kyıv : Lıtera LTĐ, 2018. 160 c.
- 61.Нарижних Л. А. Інтегроване навчання на уроках читання в молодшій школі: [Електронний ресурс] / Л. А. Нарижних. URL: <https://www.slideshare.net/efelenas/ss-29174087>.
- 62.Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. С. 67–23.
- 63.Носенко Е. Л., Четверик-Бурчак А. Г. Посібник до вивчення курсу «Теорія емоційного інтелекту». Дніпропетровськ, 2014. 73 с.
- 64.Овчарова О. Розвиток розумових здібностей учнів як необхідна складова формування інноваційної творчої особистості. *Початкова школа*. 2014. № 1. С. 5-7.
- 65.Огнев'юк В. О. Інтеграційні горизонти української освіти: відкритість системи й пріоритет національних інтересів. Освітологія: хрестоматія: навч.

посібник для студент. вищ. навч. закладів / уклад: В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. Київ, 2013. С. 43–45

- 66.Павлів М. В. Інтегровані уроки як засіб стимулювання творчих здібностей учнів.URL: <https://www.slideshare.net/pronyukv/ss-30376789>.
- 67.Павленко В. В. Креативність: сутність, структура, закономірності формування і розвиток. *Педагогічна освіта: Теорія і практика*. Педагогіка. Психологія : зб. наук. праць / Київ ун-т ім. Б. Грінченка; редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа [та ін.]. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. Вип. 23. С. 15-21.
- 68.Петрова Н. М. Сформованість емоційного інтелекту як запорука успішної професійної діяльності майбутнього педагога: теоретичний аспект. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. *Серія: педагогіка*. 2015. № 2. С. 27–31
- 69.Петрушина Л. Дидактична гра як засіб пізнавальної діяльності дітей. *Така проста гра*. 2005. № 2. С.28-30.
- 70.Пінчук Г.Г., Титар О. В. Інтеграція навчального процесу як чинник розвитку пізнавальної активності учнів. URL: <http://osvita.ua/school/lessons>.
- 71.Полякова М. А. Інтегровані уроки як засіб стимулювання творчих здібностей: URL: www.authorstream.com/presentation/birykova-2004825.
- 72.Прокопенко І.Ф. Педагогічні технології в підготовці вчителів: навч. посібник. Харків : Колегіум, 2013. 364 с.
- 73.Психолого-педагогічний супровід і підтримка в умовах модернізації освітньо-виховного простору. URL: <http://osvita.ua/school/upbring/1334>.
- 74.Публічний електронний словник української мови URL: <http://ukrlit.org/slovnyk/%D0%BC%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2>.
- 75.Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підр. для студ. пед. ф-тів. Київ: Абрис, 1997. 416 с.
- 76.Савченко О.Я., Богданова А.М. Виховний потенціал початкової освіти: посіб. Київ, 2009. 226 с.

- 77.Савченко О.Я. Сучасний урок в початкових класах. Київ: Магістр S, 1997. 256 с.
- 78.Садова В. В. Історико-педагогічні аспекти проблеми гармонізації інтелектуальних та емоційних складових у структурі особистості. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 32. С. 313-322.
- 79.Сазонова Л. О. Інтегрований урок у початковій школі. *Таврійський вісник освіти*. 2008. № 4. С. 40-48.
- 80.Самойленко П. І., Сергєєв А. В. Інтеграційна функція навчання основам наук. *Фахівець*. 1995. № 5-6. С. 36-37.
- 81.Собченко О. М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. № 4. С. 84-87.
- 82.Стрельніков В. Ю. Роль емоційного інтелекту у забезпеченні здоров'я людини. *Пост Методика*. 2010. № 6 (97). С. 15-21.
- 83.Селевко Г. К. Енциклопедія освітніх технологій. У 2т. Т.1 К: НДІ шк. технологій, 2006. 816с.
- 84.Сергєєва Н. Мотивація навчальної діяльності учнів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2013. № 1. С. 10-13.
- 85.Сердюкова М. С. Інтеграція навчальних занять у початковій школі. *Початкова школа*. 1994. № 11. С. 45-49.
- 86.Сидан М.О. Інтегроване навчання. Київ: КНПУ, 2009. 106 с.
- 87.Сидоренко О. М. Використання інтерактивних методів навчання учнів на основі інтеграції навчального матеріалу URL: krasnyiluch-school6.edukit.lg.ua.
- 88.Сіукаєва О. Впровадження інтегрованих днів і уроків. Формування компетентної особистості. *Початкова освіта*. 2013. № 6. С. 4-8.
- 89.Соколова Н. Ю. Как активизировать познавательную деятельность учащихся. *Педагогика*. 2001. № 7. С. 32-36.

90. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. Київ : ІЗМН, 1998. 336 с.
91. Типові освітні програми для закл. заг. серед. освіти, розроблені під керівництвом Р.Б. Шияна. 1–2 класи, 2–4 класи / уклад. А.В. Лотоцька. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 240 с.
92. Узнадзе Д.Н. Общая психология. Тбилиси, 1984. 612 с.
93. Федорець Г.Ф. Проблема інтеграції в теорії та практиці навчання. Луцьк: РГПУ, 1989. 94 с.
94. Чайка В. М. Педагогіка. URL:
http://pidruchniki.com/10611207/pedagogika/metodi_stimulyuvannya_motivatsiyi_navchalno-piznavalnoyi_diyalnosti_uchniv
95. Шпак М. М. Психологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів: монографія Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2016. 372 с.
96. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2). С. 282–288.
97. Шпак М. М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 266–270.
98. Яновська Т.А. Інтегроване навчання та його взаємозв'язок з розвитком мислення школярів початкової школи. *Психологія: зб. наук. праць НПУ імені М.П. Драгоманова*. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. Випуск 3 (10). С.166-175.
99. Bar-On, R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): Technical Manual. – Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 1997.
100. Mayer, J.D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, Findings, and Implications. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15, № 3. P. 197-215.
102. Marlowe, H.A. Social intelligence: Evidence for multidimensionality and construct independence. *Journal of Educational Psychology*. 1986. 78. P. 52-58.

103. Sternberg, R.J. The triarchic mind: A new theory of human intelligence New York: Penguin Books, 1988.
104. Pavlyk Ol., Bilokonna N., Lysevych O. Modernization of the professional training of a future teacher of a modern primary school. Modernization of the professional training of a future teacher of a modern primary school. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2020. P. 252-272.

ДОДАТКИ

Додаток А

Що таке емоційний інтелект?

1. Група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій й емоцій оточуючих
2. Це вміння дати раду своїм і чужим емоціям, точно зрозуміти їх, оцінити, виразити.
3. Показник нашої здатності до спілкування, вміння усвідомлювати та розуміти власні емоції й емоції оточуючих.

Що характеризує людей з високим рівнем емоційного інтелекту?

- вони не бояться змін, усвідомлюють що зміни – це частина життя та готові бути гнучкими;
  - вони вміють проявляти емпатію;
  - вони шукають та знаходять баланс у професійному та особистому житті.
- 4. Емоції можна та варто:**
- усвідомити;
  - приховати;
  - керувати ними.

Додаток Б

Тема уроку: Яку людину називають гідною?

Мета уроку формувати у дітей уявлення про “ суспільство ” як єдність людських спільнот, розповісти про їх різноманітність; формувати усвідомлення своєї належності до українського суспільства; збагачувати активний словник відповідно до тематики тижня; активізувати пізнавальну діяльність дітей; розвивати самостійне мислення, уміння досліджувати, уяву, доказове та зв’язне мовлення, пам’ять, увагу, дрібну моторику, критичне мислення, навички вільного спілкування; виховувати почуття патріотизму, естетичний смак.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл.загал.серед.освіти (у 2-х частинах):
Ч.1/ О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

Створення позитивного психологічного клімату класу.

Демонстрація навчальної презентації.

Ранкове коло.

II. Перевірка вивченого матеріалу

Вправа «Відгадай»

Двоє ходять, двоє дивляться, одна водить і наказує.

Людина (ноги, очі, голова)

III. Актуалізація опорних знань

Хмара слів «Людина»

Які слова ви записали до своєї хмари? Порівняйте свою хмару слів із хмарою слів сусіда/ сусідки.

Чи є однакові слова? Як ви думаєте, чому?

Якими словами різняться ваші хмари? Як ви думаєте, чому?

IV. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми та мети уроку:

Як ви вважаєте, якою буде тема нашого уроку? Чому?

Чи погоджуєтесь ви з думкою, що кожна людина існує не окремо, а належить до якоїсь групи чи спільноти людей?

Сьогодні на уроці ми дізнаємося, що таке спільнота, до яких спільнот можете належати ви, які правила існування в спільноті існують.

Вивчення нового матеріалу:

Розгляньте малюнки у підручнику. Поміркуйте та підпишіть, ким є діти в кожній ситуації.

Як ви гадаєте, до яких іще спільнот можуть належати діти?

Кожна людина існує не окремо, а належить до якоїсь групи або спільноти людей. Наприклад, у сім'ї – ти один з її членів, у – один із глядачів, в автобусі – один із пасажирів. Ставши дорослими і здобувши професію, ми можемо належати до тієї чи іншої професійної спільноти (лікарів, учителів тощо). Люди поділяються на групи і залежно від того, де вони проживають виділяють міське і сільське населення. Як бачимо, у суспільстві існує дуже багато різних людських спільнот.

Фізкультхвилинка

VI. Закріплення вивченого матеріалу

- Проведіть дослідження і впишіть потрібні слова у схему
- Чи всі комірки ви заповнили? Чому?
- Чи всі слова з довідки використали? Чому?
- Чи в усіх однакові схеми? Чому?
- Вправа «Збери речення»
- Як ви гадаєте, що таке суспільство?
- Зберіть речення і дізнайтеся, чи правильно ви міркували.

суспільством

1

усі

3

разом

4

називаються

2

спільноти

Сукупність усіх спільнот, які взаємодіють між собою, утворює суспільство. Суспільство – це ознака тільки людського співтовариства. Саме у суспільстві ви народжуєтеся, навчаєтеся, розвиваєтеся, працюєте. Говорячи про тварин, навіть найрозвинутіших мавп, собак чи дельфінів, слово суспільство не використовують. Відносини, що виникають у людському суспільстві, називають суспільними відносинами.

Вправа «Доповни»

Доповніть правила співіснування в суспільстві словами “не можна” або “потрібно”

_____ вміти домовлятися.
 _____ сприймати людей такими, якими вони є.
 _____ руйнувати створене іншими.
 _____ ображати інших.
 _____ поважати думки та почуття інших людей.
 _____ брати чуже без дозволу.
 _____ залишатися собою за будь-яких обставин.
 _____ намагатися змінити в інших те, що тобі не подобається. _____ висміювати звичаї та особливості життя інших людей.

VII. Підсумок уроку

Рефлексія

З яким настроєм ви закінчуєте урок?

Якими словами можете доповнити хмару слів “Людина”?

Чим був корисний для вас сьогоднішній урок?

Вправа «5 слів»: Запишіть 5 слів, що стосуються теми нашого уроку. Поясніть свій вибір.

Тема: Музей

Мета: активізувати пізнавальну діяльність дітей, їхній життєвий досвід; збагачувати активний словник відповідно до тематики тижня; розвивати самостійне мислення, уміння досліджувати, уяву, доказове та зв’язне мовлення, пам’ять, увагу, дрібну моторику, критичне мислення, навички вільного

спілкування, естетичний смак; виховувати пізнавальний інтерес.

Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл.загал.серед.освіти (у 2-х частинах): Ч.1/ О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.; робочий зошит; роздруківки; леґо.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу

Вправа «Передай настроїй приятелю»

З яким настроєм ви прийшли сьогодні на урок?

Передайте свій настроїй виразом обличчя. Усміхніться мені. А тепер поділіться своїм гарним настроєм

з однокласниками та однокласницями. Поверніться й усміхніться сусіду / сусідці праворуч і ліворуч.

Чи у всіх тепер гарний настроїй?

Приготуйтеся швиденько,

Станьте ви усі рівненько.

Ми урок розпочинаємо

Багато нового на уроці пізнаємо.

II. Перевірка вивченого матеріалу

Вправа “Асоціації”

Зараз пригадаємо, що вже знаємо про музеї. Складемо з цеглинок «Лего» слово, знак, число, які асоціюються зі словом “музей”. Чому ви склали саме це?

III. Актуалізація опорних знань

IV. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми та мети уроку

Продовжуємо віртуальну подорож різними музеями світу. Під час нашої віртуальної подорожі ви дізнаєтеся, які існують музеї, які різноманітні експонати можна в них побачити та як потрібно поводитися в музеї.

V. Вивчення нового матеріалу

Опрацювання уривка «Як з’явилися музеї»

Самостійне читання уривка

Вправа «Дай відповідь»

1. Про що ви дізналися з тексту?
2. То як з’явилися музеї?
3. Яка інформація про музеї для вас була новою?
4. Яка інформація вас зацікавила/ здивувала?
5. Про що захотілося дізнатися більше? Чому?
6. Чи виникло бажання прочитати книжку Романа Ключка?
7. Якими словами можете доповнити свої хмари слів?

Фізкультхвилинка

Вам не хочеться сидіти?

Треба трішки відпочити.

Руки вгору, руки вниз,

І сусіду посміхнись.

Руки вгору, руки в боки.

*Вище руки підніміть,
А тепер їх опустіть.
Плигніть, любі, кілька раз.
До роботи братись час.*

VI. Закріплення вивченого матеріалу

Вправа «Продовж речення»

Музей — це місце де

Вправа «Перекажи»

Яка інформація з оповідання справила на вас найбільше враження? Перекажіть її близько до тексту.

Скористайтесь схемою-підказкою

Яка інформація з оповідання справила на вас найбільше враження? Перекажіть її близько до тексту.

Скористайтесь схемою-підказкою: Прочитайте уривок, що сподобався, потім випишіть ключові слова, перекажіть усно.

Перегляд відео «Найцікавіші музеї України»

- Про які незвичайні музеї в Україні ви дізналися?
- Інформація про які музеї вас зацікавила?
- Що вас здивувало?
- У якому музеї захотілося побувати? Чому?

Творча робота. Колаж «Правила поведінки в музеї»

VII. Підсумок уроку

Рефлексія

- Як ви вважаєте, чи плідно ви попрацювали на уроці?
- Що ви дізналися нового?
- Про що розкажете своїм рідним?
- Усміхніться своїм успіхам! Ви всі молодці!

Тема: Тарас Шевченко на Тернопільщині. Що зберігає історичну пам'ять?

Мета: розширити знання дітей про Шевченка-поета, Шевченка-художника; збагачувати активний словник відповідно до тематики тижня; активізувати пізнавальну діяльність дітей; розвивати інтерес до життя і творчості поета, самостійне мислення, уміння досліджувати, уяву, доказове та зв'язне мовлення, пам'ять, увагу, дрібну моторику

Очікувані результати: дитина вітається та звертається до інших, дотримуючись норм мовленнєвого етикету, використовує ввічливі слова; об'єднується з іншими дітьми у групи, пари для спільної діяльності; висловлює та аргументує власну думку, поважаючи позицію інших і дослухаючись до спільних рішень; підтримує діалоги з тем, пов'язаних із важливими життєвими ситуаціями; зіставляє почуте з власним досвідом, висуває власні гіпотези; ставить запитання дорослим і одноліткам щодо інформації, яка викликає сумнів або є незрозумілою; наводить аргументи на захист власної думки та ілюструє її прикладами; розрізняє факти й судження в простому медіатексті, виокремлює цікаву для себе інформацію; знає про життя Тараса Шевченка; вирізняє речі, які зберігають історичну пам'ять.

Обладнання: Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл.загал.серед.освіти (у 2-х частинах): Ч.1/ О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.

Хід уроку

Організація класу

Доброго дня вам, любі малятка!

Хлопчики милі мої і дівчатка!

Щирою усмішкою я вас вітаю,

Гарного настрою на весь день бажаю!

Передайте свої привітання та усмішку сусідові / сусідці.

Вправа «Чи вірите ви, що...»

- Тарас Шевченко – видатний поет, художник.
- Батько майбутнього поета говорив про свого сина: “З його буде або щось добре, або велике ледащо”.
- У багатьох країнах встановлені пам’ятники Т. Шевченку, а його твори перекладені майже всіма мовами світу.
- Шевченко страшенно любив дітей.
- Тарас Шевченко побував на Тернопільщині.
- Чи було серед тверджень таке, що викликало у вас сумніви?

Повідомлення теми уроку

Продовжимо разом подорожувати Україною. Дізнаємося, як ім’я Тараса Шевченка пов’язане з цією країною.

Вправа «Опиши маршрут»

Аліна із Софією домовилися зустрітися у сквері біля пам’ятника Тарасові Шевченку. Зараз Аліна на Співочому полі. Опишіть її маршрут усно, використовуючи слова, що позначають напрямки руху.

Рис. 1 Приклад з підручника Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл.загал.серед.освіти (у 2-х частинах): Ч.1/ О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.

Вправа «Розкажи»

Софія розповіла, що навчається в гімназії імені Тараса Шевченка. Які інші об'єкти, названі на честь письменника, ви знаєте? Де можна побачити його портрет?

«Хмара слів»

Пригадайте, що ви вже знаєте про Т. Шевченка, і заповніть хмару слів.

Перегляд відео «Дітям про Шевченка» <https://youtu.be/etrW-Zt0Fck>

- Запишіть у звичайний зошит факт про Т. Шевченка, який вас найбільше вразив.

- Доповніть хмару слів.

Фізкультхвилинка

Вправа «Розгадай»

Під час етнографічної експедиції Тарас Шевченко побував на Тернопільщині.

Розгадайте ребуси й довідайтеся, які населені пункти області він відвідав

Рис. 2. Приклад з підручника Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл.загал.серед.освіти (у 2-х частинах): Ч.1/ О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.

Вправа «Припущення»

Як ви гадаєте, чому Тарас Шевченко вирушив в експедицію? Що його зацікавило?

Висловіть два правдоподібні припущення.

Розпочинайте речення поданими словами:

- Я вважаю, що...
- Імовірно...

Перегляд відео «Шевченко і Кременець»

<https://youtu.be/mgUWYW2t1-8>

На Тернопільщину Тарас Шевченко потрапив у 1846 році. І це не була звичайна мандрівка. Тернопільську область видатний поет відвідав у складі Археографічної комісії після завершення навчання в Петербурзькій академії мистецтв. Шевченко мав на меті зафіксувати старожитності, які залишилися,

зібрати фольклор і зробити замальовки до свого альбому. “Він був тут, на території Почаївської Лаври, сам. Жив в архієрейському будинку. І тут же він малював ескізи Почаївської Лаври, картини з видами на Почаївську Лавру”. Таких акварелей, намальованих Шевченком у Почаєві, було чотири.

Наступним містом, яке відвідав Тарас Григорович, став Кременець. Він казав, що «їдемо в місто Кременець, подивитися на королеву Бону», тобто на Замкову гору, і на «єзуїтський кляштор», тобто, на Кременецький ліцей “. У наступній експедиції на Західну Україну Шевченко участі вже не брав – до того часу поета встигли заарештувати.

- Які нові факти з біографії Шевченка ви дізналися?

- Яка інформація вас здивувала/ зацікавила?

- Якими фактами/ словами можете доповнити хмару слів?

Вправа “Математична мандрівка”

Аліна й Софія вирушили в мандрівку містечками Тернопільщини, у яких гостював Шевченко. Визначте, скільки кілометрів дівчатка подолали під час подорожі.

7. Аліна й Софія вирушили в мандрівку містечками Тернопільщини, у яких понад 170 років тому гостював Шевченко. Визнач, скільки кілометрів дівчатка подолали під час подорожі.

8. Дівчатка фотографували об'єкти, які свідчать про перебування Шевченка в цьому краї. Розкажи, які речі зберегли історичну пам'ять про подію.

9. Чи є у твоєму населеному пункті об'єкти, які зберігають історичну пам'ять? Розкажи про них.

Рис. 3. Приклад з підручника Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл.загал.серед.освіти (у 2-х частинах): Ч.1/ О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.

Рефлексія.

- З яким настроєм ви закінчуєте урок?
- Чи була сьогоднішня подорож корисною і цікавою для вас? Чим саме?
- Чи є Шевченкові місця у нашому місті? Розкажіть про них.

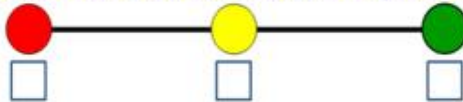
Мій настрій в кінці уроку:

Завдання на уроці для мене були:

- Дуже легкі
- Легкі
- Не знаю
- Складні
- Дуже складні

Чи достатньо мною докладено зусиль на уроці?

Тема. Крижаний палац. Архітектура як будівельне мистецтво. Образ будівлі, її призначення. Створення на основі асоціацій образу казкового будинку в техніці аплікації.

Мета. Ознайомити учнів з архітектурою як видом мистецтва та з професією архітектора. Дати поняття про основні засоби художньої виразності архітектури. Формувати навички трансформації архітектурних форм з метою посилення художнього образу. Розвивати відчуття рівноваги, пропорційності й архітектурної цілісності зображувального об'єкта. Виховувати спостережливість, увагу, художній смак, прагнення створити новий образ.

Засоби навчання: фотографії із архітектурними спорудами та елементами декору, гра «Танграм», мультфільм «Снігова Королева» (Українська казка на ніч. Мультфільм для дітей). кольоровий папір, картон, клей, ножиці.

Музичний матеріал: Е. Гріг «Ранок» із сюїти «Пер Гюнт».

Наочні посібники: портрети Е. Гріга.

Хід уроку

Мотиваційний етап.

Створення емоційного настрою.

Вже лунає наш дзвінок,

Розпочинаємо урок.

В світ мистецтва помандруєм,

Вироби чудові ми змайструємо!

Актуалізація опорних знань учнів.

Бесіда з використанням ілюстрованого матеріалу.

З якими видами образотворчого мистецтва ми знайомилися на попередніх уроках? (Живопис, графіка, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво)

Розгляньте уважно ці фотографії у підручнику. Що на них зображено?

Палац графа Шенборна

Золочівський замок

Замок Шамбор (Франція)

Замок Нойшванштайн

Дерев'яний будинок

Створення проблемної ситуації

- Чи можемо ми їх віднести до названих вами мистецтв?
- Пропоную підказку - переставивши склади, ви зможете пригадати, як називається це мистецтво.

ТЕК – АР – ТУ – ХІ – РА (Архітектура)

Що ж таке «Архітектура»? Послухаємо наше «Довідкове бюро»

«Архітектура» (від грецького – будівельник) – мистецтво проектувати й будувати будинки й споруди, необхідні людям. Це – житлові будинки, господарські, промислові й громадські будівлі. Архітектурні споруди повинні відповідати основним вимогам – бути корисними, міцними, гарними.

- Хто проектує будинки? Це – архітектори.

- Чи хотіли б ви більше дізнатися про цю професію? Можливо, після нашого сьогоднішнього уроку вам в майбутньому захочеться обрати саме цю професію та проектувати корисні, міцні та гарні будинки.

Етап цілевизначення і планування

Сьогодні на уроці ми ознайомимось із професією архітектора, основними етапами створення будівель і намагатимемось, як справжні архітектори, самостійно створювати казкові споруди, дотримуючись усіх вимог архітектурної цілісності.

Етап опрацювання навчального матеріалу.

Розповідь вчителя з використанням ілюстрованого матеріалу та гри

«Танграм»

- Погляньмо ще раз на фотографії. Що спільного між ними?
- З яких частин всі вони складаються?
- На які геометричні фігури схожі?
- Складіть з деталей гри «Танграм» будинок. (Учні об'єднуються в пари, трійки.

Демонструють свої конструкції)

- Чим відрізняються ці будівлі одна від одної?

Всі вони відрізняються висотою, розміром, силуетом.

- Які будівлі вам найбільше сподобалися? В яких би ви хотіли жити?
- Що хотіли б змінити в інших?

Звичайно, найбільше подобаються та запам'ятовуються людям палаци, замки.

Тому що вони мають цікаву форму, незвичний силует. А ще є декоративні елементи: виступи чи заглиблення в стіні. Там розташовують круглу скульптуру або рельєф; колони чи напівколони, різні декоративні огорожі.

Все це привертає увагу, запам'ятовується. Такі елементи споруд називають виражальними засобами в архітектурі. Перелічені засоби виразності допомагають архітекторові створювати різні за характером та призначенням споруди. Чи знаєте ви як архітектор працює над створенням тієї чи іншої споруди? Перед тим, як почати будувати, архітектор спочатку ретельно обмірковує проект споруди, виконує ескізи (малюнки майбутньої споруди). Потім виготовляє макет (зменшений об'ємний зразок будинку) та виконує креслення. Вам відомо, що звуки за своєю природою бувають тихими й гучними.

1. Гра «Звуки в кошику»

- У наших кошиках переплуталися тихі й гучні звуки. Ви маєте розкласти звуки (картки: «Шепіт», «Грім», «Шелест», «Гомін», «Писк», «Тупотіння», «Гуркіт» та ін.) до відповідних кошиків.

Учні розкладають картки до кошиків.

Поняття «гучно» й «тихо» є доволі відносними. Той самий звук ми сприймаємо по-різному, хоча звучати він може однаково.

2. Робота з музичними поняттями

- Музика, як і людське мовлення, наповнена розмаїттям звукових відтінків. Чим більше таких відтінків, тим вона виразніша. Такі звукові відтінки називають динамічними. Динамічні відтінки – це своєрідні фарби, що розфарбовують музику у різні кольори: *f* – форте – голосно; *p* – піано – тихо.

3. Слухання музики

- Чи спостерігали ви, як починається ранок? Сіре небо, навколо – тремтлива тиша. Але ось ледь-ледь виблиснув перший промінчик та трошки пофарбував верхівки дерев. За ним потягнувся другий, третій. І нарешті — о диво! Сонце — золоте, яскраве! Що тут почалося! Гомін, шелестіння, шарудіння, весело задзюрчав струмочок, поспішаючи назустріч пригодам, і все вітає:

- Саме такі картини – джерело натхнення для композиторів. Норвезький композитор Едвард Гріг, милуючись ранковим пробудженням природи, змалював цю картину у творі «Ранок». Послухайте цю п'єсу та дайте відповідь на запитання.

(<https://www.youtube.com/watch?v=10WMteUK7fA>)

◆ Як розвивається музика цієї п'єси?

Слухання твору «Ранок» Е. Гріга із сюїти «Пер Гюнт»

(<https://www.youtube.com/watch?v=6n41kxhkZDs>)

◆ Чому ця музика розповідає саме про ранок?

◆ Порівняйте початок п'єси та її кінець. Що змінилося?

◆ Які динамічні відтінки ви почули?

◆ Що змінилося б у музиці, якщо потрібно було б відобразити музичну картину вечора?

Ми відчули, як композитор передав почуття ранкового пробудження природи.

Саме мелодія допомогла уявити нам цю картину, відчути музику вітру, спів пташок, радість та щастя.

Робота з підручником (с.64).

Розгляньте на світлинах, який незвичайний будівельний матеріал використали для спорудження споруд в Китаї.

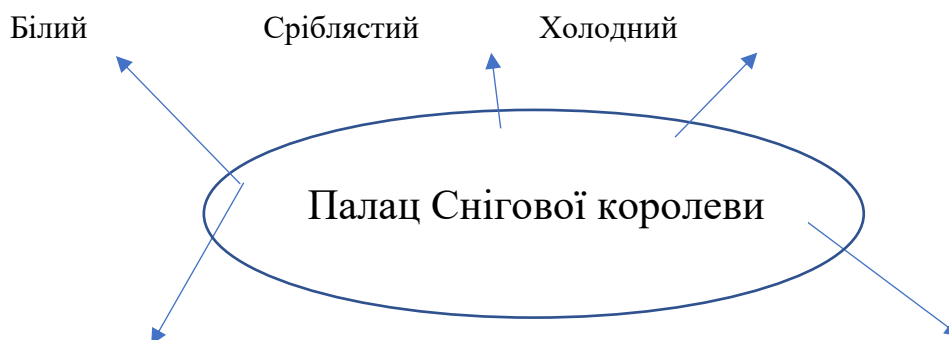

Вправа «Крісло автора»

Пригадаємо, герої яких казок жили в палацах? Що ви можете про них розказати?

Вправа «Асоціативний куц»

Яким ви уявляєте палац Снігової королеви?

Перегляд уривку мультфільму «Снігова королева» (Снігова Королева. Українська казка на ніч. Мультфільм для дітей. Аудіоказка та анімація) за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=NbC6RkvFpCk>

А, можливо, Снігова королева тому була такою безсердечною і суворою, і не хоче ніяк пускати весну на нашу землю, що палац у неї – непривітний, крижаний та холодний? Вона немає бажання туди повертатися! А ми створимо для неї (до кожного слова з асоціативного куца добираємо антонім): барвистий, теплий, привітний, веселий, сніжинковий, різнокольоровий палац.

Роботу ви будете виконувати в техніці аплікації.

Інструктаж з техніки безпеки.

Фізкультхвилинка.

Розгляд готового зразка аплікації.

Послідовність виконання завдання.

Вам в роботі буде допомагати інструкційна карта. Працювати ви будете в парах. Обов'язки між собою розподіляйте самостійно.

Інструкційна карта

1. Підбираємо аркуш картону потрібного кольору.
2. Вирізаємо гору потрібної форми та розміру. Наклеюємо її на підготовлений аркуш картону.
3. Кольоровий папір згинаємо навпіл кольором усередину. Олівцем малюємо елементи аплікації та вирізаємо їх. В роботі вам допоможуть шаблони.
4. Послідовно викладаємо на основу елементи аплікації.
5. Доповнюємо зображення палацу декоративними елементами. Декор може бути на дахах, навколо вікон та дверей.
6. Доповнюємо композицію другорядними елементами – ялинками, сніжинками, бурульками.

Практична діяльність учнів.

Виставка дитячих робіт.

У наших третьокласників вийшли чудові палаци! Ви використали цікаві декоративні елементи, завдяки яким вони набули величного і виразного вигляду. Зазирнувши в їхні вікна, Снігова королева неодмінно захоче щось змінити у своєму житті і нарешті поступиться місцем Весні. Ваші роботи стануть гарною окрасою нашого класу.

IV. Рефлексія

-Чого нового ви дізналися на уроці?

-Чи сподобалось вам бути архітекторами? Чому? Чи приносить ця праця радість і користь людям?

-Чого навчилися?

-Що було найскладніше?

-Що було найлегше?

Тема: «Казковий звір за мотивами українських народних казок»

Мета:

- навчальна: навчити виявляти зміст форми, композиційні та виражальні закономірності та прийоми при створенні роботи за мотивами творів видатних художників, зацікавити учнів до творчого виконання й правильного композиційного вирішення малюнка;
- розвивальна: розвивати образне мислення при аналізі творів народних майстрів; навички та уміння при роботі над творчим завданням;
- виховна: виховувати любов до народного мистецтва на прикладі творів М. Приймаченко.

Обладнання: альбомний аркуш формату А4 білого кольору для малювання, акварельні фарби або гуаш, пензлики, ємність для води, серветка, фломастери або прості олівці, простий олівець, ластик; ілюстрації картин М. Приймаченко, та українського художника Кость Лавра, презентація, аудіо супровід (А.Вівальді «Пори року. Осінь», А.Вівальді «Пори року. Весна», О.Єрмалов «Чайки»), відео.

Тип уроку: комбінований.

Хід уроку

I. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів

1. Організація класу. Повідомлення теми і мети уроку;

Сьогодні на уроці ми з вами шукатимемо фантазію у казках. І створимо композицію із образом казкового персонажу.

2. Емоційне налаштування. На сьогоднішньому уроці нам будуть потрібні:
  - Голова – ми будемо думати, фантазувати,
  - очі – ми будемо дивитися,
  - вуха – слухатимемо,
  - уста – будемо говорити, посміхатися, відповідати,
  - руки – будемо творити.
  - А навіщо нам серце? (Відповіді дітей)
3. Так, щоб відчутти ним щось нове і неповторне – красу, допитливість і творчість.
4. Мудрий письменник Сент-Екзюпері говорив: *«Шукати треба серцем, без нього найголовнішого не побачиш, і не відчуєш, і не зрозумієш...»*.
5. Тож сьогодні на уроці мені б дуже хотілося побачити саме таку роботу, в яку ви вкладете не тільки свої вміння, а й душу, фантазію.

II. Актуалізація опорних знань і способів дій

1. Пригадайте, діти, які найперші книжки читали вам ваші батьки, коли ви ще самі не вміли читати? (*Казки*).
2. Які саме казки вам читали? (*Відповіді дітей*).
3. Які ваші улюблені казки? (*Відповіді дітей*).
4. У чарівних казках дійовими особами часто є звірі та птахи.

Поведінкою та характером вони дуже нагадують людей. А ще в казках діють небачені фантастичні істоти. Так, саме істоти, а не образи якихось конкретних тварин. Художники-ілюстратори та народні майстри допомагають нам уявити казкових тварин та істот.

III. Формування нових знань і способів дій

- Гра «Хто більше». Яких чарівних тварин ви знаєте, які є героями казок? Назвіть персонажів і назви казок.

- Роздивіться ілюстрації до народних казок, які намалював відомий український художник Кость Лавро. Зверніть увагу на те, що, створюючи образи казкових тварин, автор зберіг притаманні реальним тваринам забарвлення, пропорції фігури, форму голови, тулуба, лап тощо. Проте їхні рухи й постава — як у людини. Художник «одягнув» звірів у яскраве вбрання, надав «обличчям» особливого виразу й емоційності

- Кожен із вас любить розгадувати кросворди, ребуси, а особливо знаходити відмінності у двох на перший погляд однакових малюнках, де потрібна уважність та спостережливість. Сьогоднішня робота буде полягати у виконанні завдання з точністю до навпаки. Розглянувши репродукції творів М. Примаченко з серії «Дивні звірі», спробуємо знайти для всіх робіт будь-які спільні ознаки (композиційні та виражальні засоби та ін.).

Дайте відповіді на такі питання:

1. Який формат у картин? (*горизонтальний*);
2. Який основний об'єкт зображений на малюнку (*звір*);
3. А звір який? (*Дивний: його не зустрінеш у природі*); і хоча звір дивний, та головні ознаки залишаються (*тулуб, одна голова, чотири ноги, шия, хвіст*);
4. А що ви скажете за величину звіра? (*Надто великий до формату на якому намальований*);
5. А які є два основних кольори у роботі (*колір фону та колір звіра*);

IV. Закріплення вивченого, формування вмінь і навичок.

- План роботи:

1. Пригадайте українські народні казки.
2. Оберіть тварину, яку будете малювати.
3. Відповідно до фрагменту казки, продумайте позу, рухи тварини та зобразіть її олівцем.

4. Доберіть кольорову гаму, яка відповідатиме характеру, вдачі казкової тварини.
5. Пофантазуйте, як зробити цей образ казковим (зміна пропорцій, цікавий декор).
  - Нагадаємо правила техніки безпеки на уроці образотворчого мистецтва.
  - Робота виконується під музичний супровід: А.Вівальді «Пори року. Осінь», А.Вівальді «Пори року. Весна», О.Єрмалов «Чайки».

V. Рефлексія навчально-пізнавальної діяльності учнів

— Вправа «Інтерв'ю»:

- Чого ви навчилися на уроці?
- Що найбільше вас вразило чи здивувало під час уроку?
- Що нового ви сьогодні дізналися?

1. Я досліджую світ: підруч. для 4 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах): Ч.2/
О.Л.Іщенко, А.Ю.Іщенко, Ю. Б.Баранова. Київ: Літера ЛТД, 2021. 112с.